

NYA ARGUS

Hundrafemte årgången

Nr 9 • 2012

Tema: Finland, Sverige, Norden



Foto: Helen Korpak

*Kommentarer / Trygve Söderling: Syskonländer vid vatten /
Susanna Fellman: Eurokrisen i den svenska och finska debatten*

Fritjof Sahlström Svensk skoldebatt om symptom istället för orsaker
Stefan Nygård Det moderna genombrottets Norden
Christian Sundgren Utan konst inget Norden – konstnärskolonier i Frankrike på 1880-talet
Åsa Stenwall-Albjerg Eldsjälar, platser, samtal. En resa genom nordisk prosa
Bengt Lindroth Norden som EU:s nödutgång
Fredrik Sonck Åland, svenskan och Sverige – några noteringar om ett gränsland

Panoptik / John Swedenmark: Högtryck ♦ Erik Hallstensson: Enkel biljett?

Lösnummer 5 €, i Sverige 50 kr.

REDAKTION:

Huvudredaktör: Trygve Söderling

Redaktionssekreterare: Yasmin Nyqvist

Redaktör för detta nummer: Martina Reuter

Niklas Bruun, Kristian Donner, Susanna Fellman, Barbro Holmberg, Jessica Parland-von Essen,
Tom Sandlund, Charlotte Sundström, Ingmar Svedberg, Tom Söderman, Clas Zilliacus, Tom Östling

Ombud i Sverige: Thomas Henrikson, Lill-Jans plan 2, S-114 25 Stockholm

Manuskript till *nya.argus@kolumbus.fi*

eller till Trygve Söderling, Broholmsudden 3 C 21, 00530 Helsingfors, tfn + 358 (0)9 759 25 92

eller Yasmin Nyqvist, Brahegatan 18 b A 10, 20100 Åbo, tfn +358 (0)45 6713327

Prenumerationer, honorar, arvoden och annonser: Yasmin Nyqvist, Brahegatan 18 b A 10, 20100 Åbo

E-post: *nya.argus@kolumbus.fi*

Hemsida: <http://www.kolumbus.fi/nya.argus>

Prenumerationspris: ½ år 40 € ½ år 25 €, i Sverige ½ år 400 kr, ½ år 250 kr

Annonser: ½ sida 100 € ½ sida 70 € ¼ sida 50 €

Sampo 800014-102076; Sparbanken Aktia, checkräkning 405511-13963

BIC: DABAFIHH IBAN: FI10 8000 1400 1020 76



I detta nummer medverkar

Susanna Fellman	professor i ekonomihistoria, Göteborg/Helsingfors
Erik Hallstensson	studerande, Åbo
Helen Korpak	studerande, Helsingfors
Bengt Lindroth	författare, journalist, Stockholm
Stefan Nygård	fil.dr, historiker, Florens
Fritjof Sahlström	docent, universitetslektor i pedagogik, Helsingfors
Fredrik Sonck	chefredaktör för Ny Tid, sommarållänning, Helsingfors
Åsa Stenwall-Albjerg	fil.mag., Esbo
Christian Sundgren	författare, journalist, Helsingfors
John Swedenmark	kulturredaktör, översättare, Stockholm
Trygve Söderling	fil.dr, chefredaktör för Nya Argus, Helsingfors

I samband med utgivningen av föreliggande temanummer om Finland, Sverige och Norden ordnar *Nya Argus* två programpunkter på Bok- och biblioteksmässan i Göteborg: fredagen den 28.9 klockan 17.00 på Finlandsmonterns Arena diskuterar **Fredrik Hertzberg** (litteraturvetare och -kritiker) och **Ola Sigurdson** (professor i tros- och livsåskådningsvetenskap) under rubriken "Bildningens villkor" med **Martina Reuter** som moderator. Lördagen den 29.9 klockan 16.00 inleds Tidskriftens timme med *Nya Argus* i tidskriftsmontern B02:41. Medverkande är bland andra **Susanna Fellman**, **Bengt Lindroth** och **Christian Sundgren**, alla skribenter i detta nummer.

KOMMENTARER: TRYGVE SÖDERLING

Syskonländer vid vatten

I två länder i världen – och inga andra – åtnjuter svenskan status av nationalspråk. Vi talar och skriver svenska på bägge sidor om det vatten som skiljer oss åt, fast litet mera till vänster på kartan. Med modell från Finska viken i söder borde vi kanske döpa om Bottenviken till Svenska viken.

Intersektionalitetstänkandet, populärt i dagens genusforskning, kan tillämpas också på språklig och nationell tillhörighet. I intersektionen mellan språket svenska och nationen Finland uppträder finlandssvenskarna, relativt okända i det andra svensk-språkiga landet, men rätt nöjda ändå. *Nya Argus*, som sedan 1907 utkommer i Helsingfors, är en av det sextiofem tidskrifter och tidningar som tänker och skriver på svenska och betalar sina räkningar i euro.

Med läsare i bägge länderna är det naturligt att vi då och då granskar resultaten av det experiment som inleddes 1809 och som har resulterat i diverse skillnader mellan likheter – skilda allianser, krig, pengar och sätt att torka disken, för att nämna några.

Susanna Fellman klarlägger på de följande sidorna Sverige-Finland-dimensionen av den högaktuella diskussionen ”euro eller nationell valuta?”. Fritjof Sahlström kan som både förälder och expert rapportera om växande, ställvis förvånande skillnader i skolpolitik och -debatt våra länder emellan, medan Bengt Lindroth registrerar korrelerande iakttagelser om debattklimatet i stort. En intersektion i intersektionen utgör Åland, som granskas av Fredrik Sonck.

Migrationsaspekter, denna gång österut, ger en antologi som anmäls av Erik Hallstensson, samt en personlig betraktelse av John Swedenmark om att sommarjobba i det finlandssvenska språket.

En annan reseriktning är söderut. Nordiska konstnärer och författare sökte sig under 1800-talet gärna till Frankrike, den europeiska kulturens epicentrum. Stefan Nygård och Christian Sundgren betraktar ur skilda perspektiv detta samspel mellan fransk kultur och ”nordiskt ljus”. I Paris och måleriska byar hämtades motiv, tekniker, men också ideologier. Spåren är starka i nordisk bildkonst och många av de viktiga namnen är kvinnor.

Nordisk litteratur av idag har få så gemensamma *superstars* som den tidens Brandes, Ibsen, Strindberg, Key – en Knausgårds genombrott över gränserna är idag exceptionellt. Men syskonländernas litteratur av idag uppvisar ändå intressanta paralleller, numera kanske ovetande om varandra. Åsa Stenwall-Albjerg, en av få essäister med ett pan-nordiskt perspektiv bortom deckarboomen, ger i detta nummer en personlig läshistoria som bakgrund till dagens halvhemliga trend av ”folkhemssurrealism”.

Nordiskt ljus, nordisk melankoli – klichéer värda att granska. Den ”svenska modellen” är knappast så unik som vi tror, men viktiga sociala lösningar har tidiga rötter här. Med Fritjof Sahlströms rapport i minnet kan man fråga sig om inte den finländska skolan just nu lyckas vara mera jämlik, rättvis – mera ”svensk” – än den i Sverige.

11.9.2012

Eurokrisen i den svenska och finska debatten

Finland och Sverige har ofta kallats för syskonländer. Denna metafor används speciellt då man diskuterar ekonomiska frågor. Den ekonomiska utvecklingen och framförallt den institutionella modellen har nämligen uppvisat många likheter. Samtidigt är syskonskapet inte helt jämbördigt: Sverige bör nog snarast betraktas som en rejält mycket äldre storebror. Den svenska ekonomin är avsevärt större än den finska och den moderna ekonomiska tillväxten och industrialiseringen tog här fart mycket tidigare.

Finland följde emellertid ofta den svenska modellen – om än med en viss fördröjning – och landet kom ifatt det svenska välståndsförspåendet under 70- och 80-talen sådär som småsyskon brukar göra när vuxenåldern närmar sig. Men den finska ekonomin har fortsättningsvis varit mer krisbenägen än den svenska och välståndet förefaller stå på en bräckligare grund än i Sverige. En orsak till detta har varit att den svenska ekonomin genomgående varit mångsidigare än den finska, även om den snabba utvecklingen inom den så kallade ICT-sektorn (elektronik och telekommunikation) kring millennieskiftet gjorde att den finska industrin numera har flera ”ben” att stå på. Finland har också varit ytterst känsligt för internationella recessioner och framförallt varit mera utsatt för internationella politiska kriser.

Att Finlands ekonomiska situation förefaller vara mera kritisk är tydligt nu då den globala krisen fortgår samtidigt som Nokia upplever en allvarlig kräftgång. Den svenska tillväxten avtar visserligen också i nuläget, men alla ekonomiska indikatorer pekar på att den svenska ekonomin fortsättningsvis kommer att vara en av de starkaste i Europa. Som alla vet är en orsak till de olika utsikterna för Finland och Sverige att länderna förhållit sig på olika sätt till

det europeiska monetära samarbetet. Länderna blev samtidigt medlemmar i EU, men Finland valde – främst av politiska skäl – att delta i eurosamarbetet så fort som landet erbjöds möjlighet till detta. Man önskade därmed ansluta sig till EU:s inre och ”hårda” kärna i syfte att försäkra sig om att omvärlden skulle uppfatta att landet verkligen hör till den västeuropeiska sfären. Sverige tog upp frågan först i ett senare skede och man underställde beslutet en folkomröstning. Som en följd av att folket röstade nej, höll man sig utanför valutasamarbetet *for the time being*.

Även i Sverige står man inför problem i nuläget. Sverige är en liten öppen ekonomi som är mycket exportberoende. Den svenska kronan stärks dessutom för tillfället i jämförelse med euron, vilket gör att exportutsikterna försämrats. Och ifall valutakaos och kreditkris inträffar i Europa har det naturligtvis även allvarliga konsekvenser för Sverige. Men de kostnader som Finland får bära för stödpaket och stödfonder samt via det gemensamma ansvar som man i sista hand har i en valutaunion, behöver svenskarna inte bekymra sig för. Och som alla vet har den svenska ekonomin utvecklats utmärkt även om man hållit sig utanför eurosamarbetet. Detta är något som många i Finland haft svårt att svälja. Gjorde man fel beslut i Finland då man gick med i eurosamarbetet?

I denna betraktelse kommer jag inte att fokusera så mycket på vad de olika strategierna gällande valutasamarbetet har inneburit för länderna, även om jag naturligtvis diskuterar det inledningsvis. Jag vill här istället främst belysa de diskussioner om krisen och dess konsekvenser som förts i de båda länderna. Dessa diskussioner avspeglar naturligtvis först och

främst ländernas olika position i EU, men de belyser även debattklimatet och debattkulturen i de båda länderna. Jag vill samtidigt framhålla att jag inte här argumenterar för ett finskt utträde, eller för att landet till vilket pris som helst ska stanna kvar. Jag säger inte heller något om huruvida Finland borde eller inte borde ha anslutit sig till eurosamarbetet.

Som ovan nämndes var Finlands beslut att delta i valutasamarbetet främst politiskt. Argumenten som användes var emellertid ofta av ekonomisk art. Ett genomgripande ekonomisk-politiskt beslut som inte motiveras med ekonomiska argument är inte ens politiskt trovärdigt, men många av argumenten var relativt ihålliga. Finland behövde visserligen komma ifrån sitt ryktet som ett land som devalverar sin valuta jämt och ständigt. Ett annat rent ekonomiskt argument var att Finlands export och investering under 1990-talet främst riktade sig till de andra europeiska länderna. Majoriteten av de oberoende ekonomiska experterna var emellertid tveksamma till ett finskt deltagande i eurosamarbetet. Den finska ekonomins struktur och konjunkturcykel var så pass annorlunda än de andra europeiska ländernas att riskerna för att komma i otakt med de övriga länderna i området var stora. Samtidigt varnade man för att Västeuropa inte uppfyllde kraven på ett ”optimalt valutaområde”. Dessa argument hade dock liten genomslagskraft i den debatt som den politiska eliten förde. Även om Finlands speciella konjunkturcykel inte i dagens krissituation är det största problemet, visade den kraftiga nedgången i den finska tillväxten 2008–2009 att Finland fortfarande är ytterst känsligt för internationella fluktuationer: då andra länder hade en finanskris hade Finland främst en realekonomisk kris förorsakad av ett stort fall i exporten.

Men som alla vet var det främsta underliggande argumentet politiskt. Genom att välja ”snabbfilen” mot djupare integration önskade Finland försäkra sig om att räknas till Västeuropa, speciellt som utvecklingen i Östeuropa ännu var ett osäkert kort i början av 1990-talet. Det är också klart att Finland då hade bråttom att skaka av sig skuggan av ”finlandisering” så snabbt som möjligt.

Intressant är att debatten kring euron och eurons framtid i Finland ännu idag i hög grad är politisk

snarare än ekonomisk, även om argumenten som använts nu liksom inför anslutningen i hög grad varit ekonomiska. Lite karikerat kan man alltså säga att man ”säljer” rent politiska beslut med ekonomiska argument, vilket ju går rätt bra då det gäller ekonomisk politik.

Man har exempelvis benhårt vidhållit att eurosamarbetet har varit en orsak till den gynnsamma utveckling som ägde rum under åren kring millennieskiftet. Det är möjligt att så också varit fallet, men det innebär ju inte att det nu, eller i framtiden, är ekonomiskt fördelaktigt för Finland att stanna kvar. Den omfattande oppositionen mot stödpaketet – och ett ingrott motstånd mot eurosamarbetet överlag – hos Sannfinländarna och Centern gör inte situationen lättare. Det är svårt för ledande politiker att ens lyfta fram frågan om beslutet ur rent ekonomisk synvinkel möjligen varit felaktigt. Eller att det kunde ha varit bättre att träda ut snabbt då krisen började sprida sig till Italien och Spanien. Speciellt gäller detta naturligtvis Samlingspartiet som ju traditionellt vill framstå som ett parti där ekonomisk rationalitet och sunda statsfinanser är grunden för all politik, men även Socialdemokraterna har sedan krisen på 1990-talet framstått som ett parti som tar ansvar för de offentliga finanserna och vill befrämja ekonomisk tillväxt. Att nu medge att man eventuellt gjort ett, ur ekonomisk synvinkel, felaktigt beslut, skulle vara ödesdigert också inrikespolitiskt. Dessutom har regeringen – och en stor del av den politiska och ekonomiska eliten – bundit upp sig till eurosamarbetet. Finlands regering vill fortfarande vara med i integrationens kärna. Man är emellertid medveten om att fördjupad finanspolitisk och politisk integration är den enda vägen om eurozonen alls ska ha en framtid. Detta är inte en populär tanke ute i bygderna. Därför har man undvikit frågor om fördjupad integration så långt som möjligt och enbart talat om de ekonomiska sidorna.

Under sommaren har man inom regeringen varit tvungen att säga rakt ut att man vill och bör gå mot djupare integration. Detta kommer dock inte att falla i god jord bland röstarna och samtidigt som detta måste sägas ser man att regeringens eniga front börjar uppvisa sprickor. Till och med inom Samlingspartiet börjar flera vackla i sin tro. En majoritet av finländarna vill knappast se en fördjupad integration

och därför bör samarbetet säljas med ekonomiska argument.

Hur ser då diskussionen ut i Sverige? Att Sverige hållit sig utanför eurosamarbetet gör att man även på högsta politiska nivå kan diskutera och analysera krisen, eurons framtid och kostnaderna för stödpaket och -mekanismer relativt öppet. I Finland skulle dylika ventileringar kunna tolkas av andra euroländer och storinvestorer som politiska ställningstaganden och eventuella hot om "Fixit" (att Finland skulle utträda ur eurosamarbetet, en kombination av orden "Finland" och "exit"), vilket vi ju sett under sommaren. Ett "oförsiktigt fritänkande" kan dessutom få inrikespolitiska konsekvenser. Varje ord som Jutta Urpilainen (finansminister) eller Jyrki Katainen (statsminister) uttalar vägs på guldväg. Detta är ju välkänt även i internationell press och bland internationella ekonomiska experter: plötsligt har Finland blivit ett land som är politiskt och ekonomiskt intressant att studera för toppanalytiker – även i andra frågor än Nokia.

Diskussionen i Sverige är alltså öppnare helt enkelt eftersom dessa frågor är mindre laddade. Men skillnaderna beror även på olika debattkulturer. I Sverige deltar exempelvis representanter för den ekonomiska professionen mycket aktivare i samhällspolitiska frågor än i Finland, där de akademiska ekonomerna verkar direkt ointresserade av att diskutera ekonomisk-politiska frågor. Sedan professor Jouko Paunios tid har den finska ekonomisk-politiska debatten bland akademiska nationalekonomer stagnerat. Praktiserande ekonomister deltar nog i debatten, men de representerar ofta ett särintresse som en följd av att de i regel är anställda i de ekonomiska forskningsinstituten. Sixten Korkman har varit ett lysande undantag och kommit med mycket initierade analyser, men under de senaste månaderna har även han legat lågt. I Finland blir debatten och argumenten därför ofta väldigt tekniska: vilka blir kostnaderna för detta stödpaket? Har euroländerna företrädesrätt eller inte vid en eventuell statsbankrutt? De stora frågorna, exempelvis frågor om valutakursers och penningpolitikens effekt på ekonomisk tillväxt, debatteras inte överhuvudtaget. Medan svenskar, med professor Lars Jonung i spetsen, konstaterar att eurons försvagning – trots att

den har negativa effekter på den svenska ekonomin – är en av de första ljuspunkterna för euroområdet. I Finland har man snarast negligerat detta faktum. Och det i ett land som ju är exportberoende om något!

Det svenska "diskuterandet" är en uttjatad kliché som upprepas vid vartenda tillfälle när finsk och svensk samhällsdebatt kommer på tal. Då det är som bäst är det helt enkelt underbart för en finländare att lyssna till. Det finns dock även en baksida, nämligen en tendens till skruvade argument och överslag, som för en finländare tenderar att bli ansträngande. Det svenska debattklimatet tenderar att domineras av katastrofscenarier. När kommer riktigt vargen, frågar sig finländaren som följt den ständigt annalkande grekiska kollapsen utifrån svensk rapportering. Men samtidigt är det lugnande: då ord som "krasch" och "kollaps" uttalas regelbundet blir de paradoxalt nog mindre hotfulla än de är i Finland.

Och sist men inte minst: medan man i Finland enbart fokuserar på den akuta krisen, får även andra samhällsfrågor utrymme i Sverige. Det pågår hela tiden parallella debatter om den egna svenska ekonomin, om dagliga problem med pensionsbroms, skolor som krisar, vårdföretag som inte håller vad de lovat, problem med integration av invandrarunga och så vidare. Det kan naturligtvis tolkas som ett uttryck för att svenskarna bor i sitt lilla paradiset, obörda av stormen utanför. Delvis stämmer detta, men även den svenska ekonomin bromsar ju på grund av krisen. Oron för att den svenska kronan blir "för" stark är exempelvis mycket aktuell. Men i Sverige uppfattar man att även andra ekonomiska och samhällsfrågor behöver debatteras. Svenskarna är oroliga för överhettning på bostadsmarkanden, räntor som ligger på en annan nivå än de finska och arbetslöshet bland unga. Och framförallt, i Sverige orkar man även bekymra sig för tillväxten på lång sikt. Vart tog den diskussionen vägen i Finland? Varför diskuterar man inte vart Finland, post-Nokia, ska gå? Och varifrån ska jobben och välbefindandet komma i framtiden? Det enda positiva med krisen som jag hittills sett i den finska offentliga debatten är att flödet av innovationsrapporter och de hajpade diskussionerna om Globalisering 2.0 försvann någonstans.

11.9.2012

Svensk skoldebatt om symptom istället för orsaker

Någonstans mellan varmrätten och efterrätten på sommarens kalas börjar våra svenska kompisar prata om de skolor de valt för sina barn. "Nielsen", säger en, "kommunalt" en annan. "Vittra", "Medborgarskolan", "Ur och Skur", "Waldorf". De är runt fyrtio de flesta, föräldrar till barn i grundskoleålder, något slags bildad medelklass, om man vill kategorisera dem. Det vill man inte, de är våra vänner.

Men deras sätt att prata om skolor och skolval visar att de behärskar något få finländare gör: hur man på allvar, utan dåligt samvete och utan strukturella hinder, agerar kunnig konsument på utbildningsmarknaden. Just våra vänner bor i Uppsala, där vi också bodde länge. De utgör långt ifrån något representativt urval av hur det är i Sverige, men Uppsala är ändå ett bra exempel på det nya utbildnings-Sverige: mångkulturellt (men inte som i Malmö och några av Stockholms förorter), någorlunda socialt blandat, och med en stor andel barn i olika varianter av icke-kommunala daghem och skolor.

Den första svenska skolvalsgenerationen

Den här generationen svenska föräldrar, vars förstfödda nu är i de lägre tonåren, är den första riktiga skol- och dagisvalsgenerationen i Norden. Barnen föddes runt millennieskiftet, efter att möjligheten att välja skola infördes i Sverige 1994. Lagom till barnens skolstart runt 2005–2006 hade den svenska dagis- och skolmarknaden hunnit etablera sig, och valfrihetens konsumentkompetens fick man, på gott och ont, när föräldraledigheten var slut för de första barnen.

I Sverige har man, till skillnad från Finland, ett fullt utvecklat så kallat voucher-system både på

daghems- och skolnivå. Systemet fungerar i princip så att varje barn är värt ett visst årligt belopp. Det här beloppet kan föräldrarna välja att använda i olika skolor och daghem, drivna av kommuner, aktiebolag, personal- och föräldrakooperativ, eller av föreningar och sammanslutningar. Alla daghem och skolor måste uppfylla läroplanen och andra fastställda krav, och vara godkända av myndigheterna. De skolor som vill vara en del av den offentligt finansierade skolan (till skillnad från egenfinansierade privatskolor) får inte ta ut övriga avgifter, och inte heller samla in pengar från föräldrar eller andra för att finansiera undervisning. Den här begränsningen kringgås i viss mån genom att föräldrar i privata skolor och daghem på frivillig bas sköter om städning och administration, och på det sättet kan frigöra resurser till pedagogisk verksamhet. Särskilt när det gäller städning görs det ibland med köpt svart arbetskraft, lite som när man köper sig fri från en nattvaktstur i en båtklubb.

Den här i grunden enkla modellen kan sedan på olika sätt anpassas, med avseende på vistelsetid, barn med särskilda behov, områden med behov av mera resurser, men i princip handlar det om ett system där marknadsmässig konkurrens mellan daghem, och mellan skolor, är tänkt leda till ett som helhet bättre skolsystem än tidigare. Den av Sverige övergivna modellen är i stort sett den som fortfarande används i Finland. Man har fortfarande en grundskola som är helt i kommunala händer, och det finns inte något betydande tryck för förändring av saken. Även om möjligheterna att välja skolor och specialiseringar inom skolor ökat också i Finland under de senaste åren.

När vi i det finlandssvenska liv vi lever sedan fem år tillbaka pratar skola till efterrätten så handlar diskussionen inte om vilka företags skolor vi skall välja. Istället pratar vi om lärare, elever och rektorer, men inte som något valbart, utan som något som nu i stort sett är som det är, både bra och dåligt. De finlandssvenska elevernas resultat i utvärderingar bekymrar lite, men absolut inte på det sättet att man skulle välja en finsk skola istället, utan som någonting som är dåligt, men ändå inte hela världen. Skolnätförändringarna i Helsingfors upprör, men mest som en misskött fråga snarare än som en fråga om val mellan olika alternativ. Vi konsumerar inte utbildning, och när vi pratar om saker vi köper och väljer handlar det om cykelvägar, roddbåtar och aktersnurror.

Lillebror Finland släpper taget

I årtal släpade storebror Sverige finländarna efter sig i utbildningsfrågor. Grundskola, eget arbete och induktiva arbetssätt kom västerifrån och introducerades i Finland efter att de först kommit till Sverige. I mitten av nittioalet började man växa isär. När Sverige valde valfrihet tänkte också Finland följa med, men valde annorlunda. Idag, snart tjugo år senare, finns det en hel del som tyder på att det var ett klokt val. I Sverige har man idag, särskilt i grundskolan, problem av en karaktär och omfattning som man i Finland inte är i närheten av. För att vara konkret: Sverige har sämre resultat i kunskapsmätningar än finländarna, de svenska skolorna är mer ojämlika än de finländska, och skillnaden mellan elever från olika social bakgrund är större i Sverige än i Finland. Det går helt enkelt bättre för den finländska grundskolan än för den svenska, för elevgruppen som helhet, men också och kanske viktigast för dem som kommer från underprivilegierade förhållanden (även om det är helt klart att det fortfarande finns stora sociala orättvisor också i Finland).

Många forskare har pekat på att valfriheten, och det sätt den förverkligats på, förefaller omöjliggöra uppnåendet av grundskolans mål om lika möjligheter för alla. Verket omöjliggör uppnåendet av det förväntade slutresultatet; väljer man valfrihet väljer man bort likvärdighet. Och det verkar inte heller vara så att konkurrensen mellan skolor leder till

bättre resultat. Den större variation, som var en av konsekvenserna av förändringarna under nittioalet, håller också på att få ge plats för en marknad där stora ekonomiska aktörer, rena utbildningskoncerner, blir ännu större. Forskningsresultaten från olika håll (också från borgerliga aktörer som Stiftelsen Näringsliv Samhälle, SNS) visar att det är svårt att visa att valfriheten lett till de förbättringar man velat uppnå.

Nervös och omfattande svensk debatt

När internationella kunskapsmätningar, med OECD:s PISA-undersökningar som det mest omtalade och bästa exemplet, visar hur alla viktiga svenska skolkurvor pekar neråt, utbryter förstås en nervös svensk debatt, där alla vill peka finger på något man kan åtgärda. Det är dukat för en traditionell vänster-höger-organiserad diskussion, där vänstern skulle förväntas stå för en position som kräver en återgång till tiden före valfriheten, och högern för en fortsatt satsning och utveckling av den. Men så enkelt är det inte.

För även om den svenska allmänheten är upprörd över hur bristfälligt grundskolan lyckas uppnå sina mål så tycks samma allmänhet uppskatta sitt eget nya inflytande. När forskare i en enkätundersökning i Uppsala frågade föräldrar till femåringar om hur de såg på möjligheten att få välja dagis tyckte nästan alla att det var viktigt eller mycket viktigt. Så även om svenska föräldrar är bekymrade över hur det går för den svenska skolan så tycks de ändå var för sig alla vara övertygade om att just de vet vad som är bäst för deras barn. Ett exempel är den nu avgångne vänsterpartiledaren Lars Ohly. Vänsterpartiet har varit och är det mest skolvalskritiska partiet i Sverige. Samtidigt visade det sig att just Ohlys barn går i privata gymnasieskolor i Stockholm. De svenska kvällstidningarna hackade hårt på Ohly för detta. Han har ståndaktigt försvarat sitt beslut, bland annat i programmet "Sommar" i Sveriges Radios P1 2011. Den före detta partiledarens argument är exakt det samma som alla andra använder: för just mitt barn var just den här lösningen den bästa.

Det är klart att Vänsterpartiet inte klarar av att formulera en hållbar skolvalskritik i ett sådant här läge. In mot mitten och högerut ser det likadant ut.

Skolvalet har inte under de senaste tio åren blivit en debattfråga i Sverige, inte ens när myndighetschefer och andra centralt placerade aktörer pekat på att den borde vara det.

Finländskt valfrihetsmotstånd

Konstigt nog är det så att finländska politiker förhåller sig mycket tydligare till skolval än vad deras svenska kolleger gör. Finländska forskare har, på samma sätt som i Sverige, pekat på ökande skillnader, och visat att en del av de skillnaderna uppstår som en konsekvens av de i internationellt sammanhang sett små ökningarna i valmöjligheter som införts. Framför allt i de större städerna i södra Finland ökar skillnaderna mellan skolor, och inom skolorna ökar skillnaderna mellan klasser.

För att få bukt med de här ökande problemen säger den socialdemokratiska undervisningsministern Jukka Gustafsson att hans mål är att så få som möjligt skall välja annat än sin närskola, och att man skall försöka hitta sätt att minska val av andra skolor. Det nya förslaget till statlig timplanereform (som reglerar det antal veckotimmar som olika ämnen får) tänker likadant, och förordar minskad valfrihet i grundskolan som helhet. I *Helsingin Sanomat* säger utbildningsstyrelsens generaldirektör Aulis Pitkälä att modeller där städer och kommuner aktivt försöker skapa skoldistrikt och upptagningsområden som är designade för att öka mångfalden och minska valmöjligheterna är eftersträfvansvärda. Den stora föräldraorganisationen Hem och Skola är inne på samma linje, och vill undvika "skolshopping". De här inläggen möter inte något egentligt motstånd, och ledde inte till någon vidare debatt.

Betyg, skolvinster och lärarlegitimationer

I Sverige har skoldebatten däremot förts med oförminskad styrka under en lång tid, med omfattande artikelserier i bland annat *Dagens Nyheter*. Man har inte pratat direkt om valfriheten i sig, men om många andra saker: införandet av nya, nationella utvärderingar på elev-, skol- och kommunnivå, frågan om rätten för företag att ta ut vinster eller inte från privat drivna skolor och företag, och lärarutbildningens innehåll, organisation och kvalitet.

På individnivå har finländska elever mera – mycket mera – skriftliga förhör, prov och betyg. Redan från början får de skriftliga bedömningar, som i trean blir sifferbetyg. Sifferbetygen följer dem sedan hela vägen genom utbildningssystemet – för dem som skall till universitet och högskola ända fram till den sista möjliga examensanhalten, doktorexamen. Betygen är en icke-fråga i finländsk utbildningspolitik, och inte ens elevorganisationerna driver deras avskaffande. Proven görs och bedöms av elevernas lärare. Antalet nationella utvärderingar och nationella prov är begränsat i Finland, och jämförelser på skol- och kommunnivå görs inte. Tanken är att lärarna själva kan göra bedömningar, och att deras kompetens räcker till för det. För den drygt halva årskull som fortsätter till teoretiskt gymnasium fungerar den finländska studentexamen som en nationell kvalitetsmätare, men den berör alltså långt ifrån alla elever, och kommer först efter tolv års skola.

I Sverige har särskilt de unga eleverna färre prov, och får betyg senare. Det pågår en intensiv debatt om vid vilken ålder barn skall få betyg. Galjonsfigur för en striktare linje är Folkpartiets utbildningsminister Jan Björklund, som länge drivit en kampanj för vad han beskriver som ordning och reda och tydliga krav i skolan. Detta möter motstånd, bland annat från lärare och föräldrar som inte vill ha individuell bedömning för tidigt, och än så länge är inte betyg en lika stor del av den svenska skolan som det är av den finska.

Dyr och ineffektiv utvärdering

Samtidigt som debatten rasat intensiv om elevernas betyg har det i det tysta vuxit fram en massiv inspektions- och utvärderingsapparat för den svenska skolan. Skolor, kommuner och klasser mäts och vägs, med test efter test, rapporter och utvärderingar. Nästan allt finns tillgängligt på nätet. För den 13-åring vi har hemma skulle valet av högstadieskola ha kunnat baseras på två databaser, Salsa och Siris, båda upprätthållna av svenska Skolverket. Här finns uppgifter om föräldrarnas födelseland, utbildningsnivå, om resultat, och relation mellan betyg och nationella provresultat, och om mycket annat. Detaljerat presenterat, med namn på skolorna. Vill

man välja bort invandrarbarnen till dåligt utbildade föräldrar så finns allt dokumenterat och utlagt.

Arbetet med att samla ihop, sammanställa och kontrollera de här uppgifterna kostar mer än 150 miljoner kronor per år, utan att man egentligen kan påvisa några resultat av det, skriver *Dagens Nyheter* i augusti år. Problemet, som på alla sätt är reellt, är att ett system där man använder skattemedel för finansiering av både kommunala och privata skolor kräver någon typ av kontroll. En av de saker man måste kontrollera är att det inte uppstår så kallad betygsinflation. Höga betyg är ett viktigt marknadsföringsinstrument för skolorna. Kan man övertyga föräldrarna om att deras barn kommer att klara sig bra så kommer eleverna dit. Med eleverna, och bara med dem, så kommer pengarna. Så det är klart att det uppstår ett tryck på betygen. Så man inför nationella prov, som skall säkerställa att man inte alltför lätt får goda betyg i vissa skolor. Men det är svårt att kontrollera, och leder inte självklart till resultat.

Skattemedel blir företagsvinst

Medan det offentliga funderar på hur man skall kontrollera hur skattemedlen används så lyckas vissa av skolföretagen driva verksamheten så att det blir en del skattekonor över i form av vinst. De här vinsterna har, helt som i vilken annan affärsverksamhet som helst, delats ut till aktieägarna. Att skattemedel förs över till aktieägarande riskkapitalister är stötande för många, och har väckt mycket debatt. En av de debatterna fördes inom svenska Miljöpartiet, som inför sin kongress före sommaren hade att ta ställning till ett förslag om förbud mot vinstuttag. Det blev inte så, också Miljöpartiet tycker fortsättningsvis att friskolevinster är helt okej. Men det finns en växande svensk kritik mot vinsterna, för att skattemedel delas ut till ett fåtal aktieägare på bekostnad av kvaliteten i elevernas undervisning.

Det finns också pengar att tjäna för andra aktörer än skolorna själva. *Aftonbladet* rapporterar i början av september 2012 om en explosiv tillväxt av företag som säljer läxhjälp till familjer. Ett exempel är företaget My Academy Sweden, som uppges ha cirka 2500 anställda. Kostnaderna för läxhjälp omfattas av det svenska hushållsavdraget, kallat RUT, vilket alltså innebär att den som har råd med läx-

hjälp får dra av en betydande del av kostnaderna. För en normalkund hos My Academy Sweden uppges kostnaden efter avdrag vara cirka 200 euro i månaden. Lärarnas Riksförbund är kritiskt, och menar att systemet gynnar de redan gynnade.

Samtidigt som debatten om friskolornas kvalitet och inriktning pågått så har lärarutbildningarna reformerats, kritiserats och diskuterats. I den svenska utbildningspolitiken är lärarutbildningarna ett av de områden där politiker visar upp handlingskraft. Det leder till att den med jämna mellanrum görs om, på ett sätt som är helt annorlunda än i Finland. På universiteten har man inte haft någon möjlighet att hinna med och anpassa sig, och lärarutbildningarna har fått utstå lång och hård kritik under hela nittio- och tvåtusentalet. Kritiken har påtalat både brister i ämneskunskap och brister i pedagogik.

Indragna examensrätter

Som ett led i det ständigt pågående reformarbetet krävde den svenska regeringen 2010 nya ansökningar om så kallad examensrätt från alla lärarutbildningar i Sverige. När ansökningarna väl kommit in visade det sig att många av lärosätena inte uppfyllde de nya krav som ställdes. Bland dem fanns de stora etablerade universiteten i Stockholm, Umeå och Uppsala, och många mindre högskolor. Ramaskri utbröt, förstås, och ytterligare några varv i skoldebatten gick utan att fokus låg alltför mycket på vad som händer i landets klassrum.

Den senaste stora frågan i svensk utbildningsdebatt handlar om införandet av så kallade lärarlegitimationer. Från 2013 måste alla fast anställda lärare ha en lärarlegitimation. Det är inte det samma som att ha en lärarutbildning, utan är en separat behörighet, som beviljas efter ansökan, och efter minst ett års arbete som lärare. Endast legitimerade lärare får sätta betyg, och om man undervisar utan legitimation måste betygen sättas av en legitimerad kollega. Debatten om rimligheten och nödvändigheten av en legitimation har varit omfattande. Under våren 2012 visade det sig också att Skolverket lagt ut granskningen av ansökningarna på entreprenad, till bemanningsföretaget Proffice, som också efter mycket kritik fortsätter sköta legitimationsärendena.

Kunden har alltid rätt?

Den svenska debatten om skolan handlar i grunden om bristen på förtroende, och om hur man kan kontrollera en marknadsorganiserad offentlig verksamhet. Den finländska debatten handlar om att justera detaljer i ett system man i huvudsak är nöjd med, och man gör vad man kan för att inte hamna i Sveriges läge. Det betyder inte att allt är bättre i Finland. Svenska elever uppger sig trivas bättre i skolan, uppger att det är bättre ordning i klassen, och skillnaderna mellan könen är mindre. De här, och många andra frågor, är viktiga, men har inte blivit de frågor som drivit skoldebatterna i de båda länderna.

Vi flyttade till Finland i samband med barnens skolstart, och var med om den i båda länderna. I den svenska skolan vi skulle börja fick vi ett intryck av att lärarna inte var så självsäkra, att de nästan bad om ursäkt för de skolliknande inslagen, och att de var beredda att diskutera det mesta. I Finland stod lärarna självsäkert upp och meddelade hur det var, och vad de förväntade sig av elever och föräldrar. Ingen av lärarna kunde förstås veta vad föräldrarna skulle prata om efteråt. Men det är inget sammanträffande att svenska föräldrar pratar skola ur ett konsumtionsperspektiv – helt rimligt mot bakgrund

av det system man agerar inom – medan finländska föräldrar pratar skola som brukare. I Finland räcker det med att undervisa. Den svenska läraren är också säljare, med uppdrag att få elever till sin skola. I en affär har kunden alltid rätt, och är den inte nöjd så gå den till nästa. Den svenska debatten handlar om hur man skall hantera konsekvenserna av detta, snarare än att seriöst försöka närma sig just det skolval som orsakar problemet.

FRITJOF SAHLSTRÖM

Litteratur:

Konkurrensens konsekvenser. Vad händer med svensk välfärd? Hartman, L. (red.) 2011. Stockholm: SNS Förlag. http://www.sns.se/sites/default/files/konkurrensens_konsekvenser_pod_2.pdf

Onko laskutaito laskussa? Matematiikan oppimistulokset peruskoulun päättövaiheessa 2011. Opetushallitus 2012: Koulutuksen seurantaraportit 2012:4. Helsinki: Opetushallitus.

Likvärdig utbildning i svensk grundskola? En kvantitativ analys av likvärdighet över tid. Skolverket 2012. Stockholm: Skolverket. <http://www.skolverket.se/publikationer?id=2816>

Har du missat något nummer av *Nya Argus*? Beställ det i så fall från redaktionen. Via vår hemsida www.kolumbus.fi/nya.argus kan du undersöka innehållsförteckningen för samtliga nummer sedan 1907 och läsa ett urval nyare artiklar i fulltext.



Ur innehållet i de senaste numren: ryska dystopier (nr 8); tio personliga essäer om litterära klassiker (temanr 6-7); sjukvård och kommers (nr 4 och 5); inledningar från seminariet "Fyrk finns" (nr 2-3)

Kommande temanummer om bl.a. bildningens nya villkor samt om e-boken, biblioteken och marknaden.

Prenumerera nu, kontakt: nya.argus@kolumbus.fi



Nationellt och internationellt i det moderna genombrottets Norden

I små och perifera samhällen som de nordiska går idén om det egna landets förträfflighet och tanken att moderniteten kommer utifrån ofta hand i hand. För de intellektuella, som i offentliga debatter under 1800- och 1900-talet uppträdde både som skapare och konsument av nationella diskurser och som delaktiga i en övernationell litterär republik, har samspelet mellan det nationella och det internationella en särskild betydelse. Det har inte minst möjliggjort en positionering i nationella debatter genom att vädja till utlandet. Med det internationella som hävstång har man sökt distans till det periodvis starka nationella imperativet inom de kulturella fälten i Norden. Denna distans har i sin tur setts som en förutsättning för att kunna verka som en ”fri” intellektuell med en specifik kulturell auktoritet i den offentliga diskussionen. När de kulturradikala så kallade genombrottsförfattarna och litteratörerna – med Georg Brandes i rollen som Nordens Émile Zola – engagerade sig i samhällsdebatten tjänade det internationella, utlandet och ”Europa” som vagt definierade progressiva kontraster till vad man uppfattade som reaktionära förhållanden i hemlandet.

Grundtemat för det moderna genombrottet, de intellektuellas uppgörelse i slutet av 1800-talet med kyrkan, den nationella idealismen och därmed sammanhängande värdescheman, var att hinna ifatt, att importera, översätta och anpassa en ”europeisk modernitet” till nordiska förhållanden. De brandesianer som i början av 1900-talet började kallas kulturradikaler tävlade med kyrkan, arbetarrörelsen och andra inflytelserika samhällsgrupperingar om rätten att definiera och ställa sig i spetsen för framsteget. De flesta var överens om att man i Norden släpade

efter och att moderniteten fanns någon annanstans. För perifera avant-garden är denna föreställning helt central. Filosofen och litteratören Hjalmar Neiglick, Brandes och Strindbergs finländska lärjunge, underströk på 1880-talet Finlands hopplösa läge på den europeiska kulturkartan och formulerade ett kosmopolitiskt program för den intellektuella oppositionen i denna periferi, som skildras i Olof Mustelins Neiglick-biografi och sammanfattas i ett brev till skådespelerskan Ida Aalberg från 1885: ”Vi måste bort härifrån, och inte komma igen på annat villkor, än att vi kunna taga en bit av Europa med oss” (citerad i *Astra* 2/1928). Att bo i ett litet land är att lyckas någon annanstans, summerade kring samma tid Alexander Kielland ur en norsk synvinkel.

Neiglick uppmanade konsekvent finländska kulturpersonligheter som Juhani Aho, K. A. Tavaststjerna och Ida Aalberg att resa bort och söka framgång utomlands – och gärna stanna så länge som möjligt. Kosmopoliten Neiglick tog själv intryck av nordiska förebilder som Strindberg, vars främsta motiv för att försöka erövra Paris med hans egna ord var att hämnas på det reaktionära kulturetablissemangen i Stockholm, och Ibsen, vars delaktighet i den skandinaviska kulturkampen skedde på avstånd från hans långvariga exiltillvaro i Italien och Tyskland. Listan kunde göras längre. Poängen är att ingen av dessa emigrerade i någon djupare bemärkelse utan tvärtom fortsatte att betrakta den nordiska publiken, dess offentligheter, institutioner och smakdomare som sina främsta referenser. Samtidigt profilerade de sig i nationella debatter som perifera representanter för en mera avancerad modernitet i den europeiska kärnan. Exil var inte en nödvändig förutsättning för att inta en sådan position. När Min-

na Canth i Finland 1887 översatte första delen av Brandes *Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur* var det ett sätt att associera sitt namn med den främsta symbolen för kulturell modernitet i Norden, samtidigt som hon skämtsamt påpekade att när hon väl nått fram till de ”riktiga” storheterna i ”centrum” (Paris), Taine och Renan, kunde hon ta farväl av Brandes (citerad i Annamari Sarajas, *Vimeiset romantikot*). Ur en finländsk synvinkel fungerade Köpenhamn, där man enligt Neiglick kommit ”ofantligt mycket närmare det stora Europa än vi här i våra barrskogar”, som ett slags semi-periferi och en första hållplats under pilgrimsfärder till de europeiska kulturhuvudstäderna.

De nordiska genombrottsförfattarna exemplifierar sättet på vilket de intellektuella i små länder både kämpat med och dragit nytta av asymmetrier och hierarkier inom det kulturella rummet i Europa, där verkligheten inte alltid motsvarat föreställningen om en upphöjd litterär republik bortom nationsgränserna. Begränsningarna har bland annat att göra med svagare kommunikationsvillkor och nätverk i den intellektuella republikens utkanter. Det är inget sammanträffande att finska konstnärer och kompositörer som Edelfelt och Sibelius, som inte var beroende av översättningar, hade lättare att göra sig gällande internationellt än till exempel Tavaststjerna eller Juhani Aho. Perifera aktörer har också försökt vända asymmetrin till någonting positivt och dra nytta av fördelarna med att släpa efter, inom ramen för en särskild form av perifer avant-gardism: genom att följa med debatter i ”centrum” är det möjligt att förutspå problem och deras lösningar innan de hunnit uppstå. Detta var som historikern Pauli Kettunen konstaterat en allmän tendens när man i Finland på 1800-talet debatterade sociala frågor, och det var också ett perspektiv som kulturradikalerna använde sig av när de försökte bana väg för nya ståndpunkter. För Brandes, som hävdade att Danmark socialt och kulturellt på 1870-talet befann sig åtminstone 40 år efter Europas kärnområden, och för Neiglick som tio år senare ville ruska om det intellektuella Finland som ännu ”vilade på förstenade rester af fader Snellmans visdomar” gällde det dessutom att framhäva kontrasten mellan det progressiva ”Europa” och det reaktionära Norden. Moderniteten i cen-

trum togs ibland som en given modell för periferin, ibland betonades behovet av kreativa anpassningar till nordiska förhållanden. De yngre utmanarna inom det intellektuella fältet tillskrev sig själva en nyckelroll i översättningsprocessen.

Till periferins ”fördelar” hör insynen i flera länders kulturdebatter samtidigt och en därmed sammanhängande historisk medvetenhet som är mindre utmärkande för centrum, där det på grund av det universalistiska perspektivet finns en tendens att fastna i en paradoxal provinsialism som bottnar i okunskap om vad som försiggår på andra håll. I en sådan situation har perifera intellektuella spelat rollen som brobyggare; Brandes som Nietzsche-introduktör i Frankrike och Ibsen som förmedlare mellan tyska och franska teatertraditioner. Som en intressant historisk fotnot introducerade Neiglick sin vän Émile Durkheim till Karl Marx’ skrifter, och i ett annat historiskt sammanhang fungerade Georg Henrik von Wright som brobyggare mellan den analytiska och den ”kontinentala” filosofin.

Centrum/periferi-dynamik, snäva kretsar och begränsade möjligheter till specialisering har på det hela taget inneburit att de intellektuella i Europas små länder förutom att de balanserat mellan sina roller som författare, konstnärer och vetenskapsmän å den ena, offentliga debattörer å den andra sidan, på ett accentuerat sätt pendlat mellan det nationella och det internationella. I sin kontroversiella bok om den ”globala” litterära republiken (*La république mondiale des lettres*, 1999) gör Pascale Casanova en relevant iakttagelse om att det nationella och det internationella kan betraktas som strukturerande motpoler i det nationella rummet. Geografiskt begränsas detta rum inte nödvändigtvis till ett nationellt territorium. Sylvain Briens ställer i *Paris – laboratoire de la littérature scandinave moderne, 1880-1905* (2010) frågan vilket rum de skandinaviska författar- och konstnärskolonierna i Paris egentligen verkade i. Han skiljer mellan det övervägande protektionistiska och xenofobiska franska kulturella fältet, det kosmopolitiska främlingarnas Paris och den typ av utvidgade nationella rum som skandinavernas Pariskolonier är exempel på. De sistnämnda fungerade enligt Briens som ett slags delokaliserade fält för kulturell produktion som erbjöd möjlighet till expe-

rimiterande och nätverkande (med andra nordbor) på distans. Samtidigt infördes nordiska perspektiv i den europeiska debatten och anammades av lokala aktörer inom till exempel det parisiska fältet. Ibsens karriär är ett belysande exempel. Hans långa vistelse i Italien och Tyskland erbjöd ett avstånd till ett skandinaviskt fält som han trots internationella framgångar aldrig bröt med, vilket med all tydlighet framgår i hans nyligen digitalt och i bokform publicerade brevväxling samt i Narve Fulsås lysande kommentarer till denna.

Som varandras motpoler är det nationella och det internationella med andra ord i hög grad sammanflätade. Kulturlivets nationalisering inom ramen för nationsbyggandet på 1800-talet var en internationell rörelse som byggde på gränsöverskridande samarbete, referenser och nätverk, och det internationella var hela tiden en källa till symboliskt kapital som mobiliserades av enskilda aktörer i nationella debatter. I den finska dragkampen under 1800-talets senare hälft mellan nationella ideologer och liberala kosmopoliter – Snellmans ståndpunkt mot kosmopolitiska kultursvenskar – beskyldes fennomanerna för en överbetoning av det egna landets integritet och självständighet, medan kosmopoliterna anklagades för att dölja en egoistisk agenda bakom en till intet förpliktande jargong om världsmedborgarskap. Sistnämnda syn var dominerande i Finland och återspeglades i ordböckernas definitioner av kosmopoliter och kosmopolitism långt in på 1900-talet. Att internationalism och kosmopolitism trots det inte saknade betydelse i små och unga nationer som Finland stod dels i samband med föreställningen att moderniteten kommer utifrån, dels med att man som mot-strömmen-intellektuellen Rolf Lagerborg i början av 1930-talet påpekade ”trots allt var superlativt mån om landets anseende utåt”. Från hans vid Sorbonne 1903 framgångsrika försvar av sin på moralpolitiska grunder i Helsingfors tre år tidigare underkänd avhandling, till hans mobilisering av utländska opinioner i kampen mot äktsfinskhetsen under mellankrigstiden, utgjorde det internationella som hävstång en konsekvent strategi för Lagerborg.

Författare och humanister som Lagerborg och före honom Neiglick, Ibsen, Strindberg och Tavaststjerna återvände nästan alltid hem, Ibsen visserligen

först efter 27 år på kontinenten och Tavaststjerna i en uppgiven stämning. Att de gjorde det efter att ha lagt ned en så stor möda på att skapa nätverk, publicera sig och nå erkännande utomlands illustrerar – förutom det internationella kortets användbarhet i nationella debatter – de svåröverkomliga gränserna för de intellektuellas transnationalism. Neiglick tackade exempelvis nej till ett förslag av sin danska kollega Kristian Kroman att försvara sin avhandling i filosofi i Köpenhamn, eftersom han bedömde att en doktorsexamen utanför Finlands gränser inte vägde särskilt mycket vid tjänstetillsättningar i Helsingfors. Trots en kontinuerlig betoning av betydelsen av internationalism inom det kulturella och vetenskapliga livet förblev de intellektuella fälten i Europa ännu länge efter Neiglicks tid relativt slutna. Den kultursociologiska förklaringen till detta förhållande fäster uppmärksamhet vid svårigheten att överföra en position som skapats inom ett visst fält till ett annat nationellt sammanhang. Den olympiska principen förefaller att ha varit i någon mån ofrånkomlig också inom det internationella kulturlivet, där var och en agerade som representant för sin nation. Neiglick och Tavaststjerna kunde i Helsingfors uppträda hur kosmopolitiskt som helst, samtidigt som de i Paris och Berlin fungerade som ambassadörer för Finland i utlandet, liksom Brandes spelade olika roller i och utanför Danmark.

Mot denna bakgrund fick internationella erfarenheter och referenser en övervägande instrumentell betydelse. I ett finlandssvenskt sammanhang återkommer perspektivet hos Hagar Olsson, som i *Quosego* i slutet av 1920-talet med hänvisningar till den internationella litterära marknaden som ett alternativ till de båda nationalismerna i Finland – sannolikt utan allvarliga planer på att göra sig gällande internationellt – verkade som en lokal kosmopolit. För olika perioders avant-garden har det internationella varit mer eller mindre liktydigt med frihet och modernitet. I bakgrunden finns hela tiden en föreställning om geografisk, kulturell och temporal asymmetri, vilket öppnat möjligheter för aktörer i periferin att positionera sig som progressiva kosmopoliter hemma och som översättare, brobyggare och nationella representanter utomlands.

STEFAN NYGÅRD

Utan konst inget Norden – konstnärskolonier i Frankrike på 1880-talet

Nordiska författare och konstnärer har stor genomslagskraft; de intresserar, de lockar, de påverkar. Inom kulturen kan man tala om växelverkan och kulturdiplomati.

Så är det idag och så var det på 1880-talet. Omkring hundra nordiska konstnärer for då till Frankrike för att lära sig nytt och andas friare. Landets ljusegenskaper och stora landsbygdsbefolkning var idealiska för friluftsmåleriet oberoende om man valde Grez söder om Paris eller kustområdena i Bretagne och Normandie. Målarpojkarna och -systarna hade sin begåvning med sig på färden, men de ville framför allt ha någonting i bagaget hem för att kunna påverka och skapa nytt.

Jules Bastien-Lepage var ledargestalten för den konstriktning som intresserade de nordiska konstnärerna, naturalismen. Bort från gamla konventioner och ateljéns konstbelysning, fram med djärva penseldrag och klara färger. Motiven söktes ur samtiden och vardagen. Man höll sig till det som var reellt och oförskönat och som kunde uppfattas med sinnena. Bastien-Lepages inflytande syns i alla de nordiska konstnärernas verk efter deras sejour i Frankrike.

Émile Zola och hans roman *La Terre* om det hårda livet på landsbygden var konstnärernas ledstjärna. Zola observerade och beskrev människan i sin miljö. Nordborna gjorde som han och tog fram alla skavanker och dolda sidor i sin konst.

* * *

År 1880 studerade flera nordiska konstnärer på konstskolan Trélat i Paris. Till dem hörde Alma Engblom, Ellen Favorin, Helene Schjerfbeck, Ada

Thilén, Helena Westermarck från Finland, Annie Ancker och Kitty Kielland från Norge och Harriet Backer från Danmark. Samma år arbetade dessutom finländskorna Amélie Lundahl, Maria Wiik och Sigrid af Forselles i egen ateljé i Paris.

Att målarsystrarna kom i kontakt med Jules Bastien-Lepage var Harriet Backers förtjänst. Hon sökte upp honom i ateljékvarten vid Montparnasse och övertalade honom att komma och lära dem det nya greppet. Han gav dem anvisningar medan de tecknade eller målade de levande modellerna. De här lektionerna glömde Helene Schjerfbeck och de andra aldrig. Helena Westermarck beskrev i ett brev till sin mor år 1880 hur studierna på "akademin" löpte:

Som jag redan förut skrivit om, är jag på ateljén alla dagar. Först äter jag frukost och rusar sedan av dit, så att jag vanligtvis är där kl. 12 och stannar ända till 4. I början voro lärarnas lektioner mycket obestämda, emedan M. Bastien-Lepage icke varit i Paris, men nu har han återvänt, och allt har blivit ordnat till allmän belåtenhet. Han är den store Gérômes bästa lärjunge och en av Frankrikes förnämsta yngre målare. Också tycker jag mycket om hans lektioner och tycker att jag lär mig mycket av dem. Han kommer två gånger i veckan och ser efter våra arbeten. Utom honom komma Gérôme och Bonnat en gång vardera varje månad. Gérôme anses nu som den förnämsta läraren i hela Frankrike, likaledes är Bonnat en storhet av första rangen. De äro lärare i École des beaux arts, och både Edelfeldt och Becker hava studerat för dem. Sant är att man icke får se mycket av dem, men då man har en sådan lärare som Bastien-Lepage och sedan någon gång får råd av dessa stjärnor, tycker jag för min del att det är mycket väl ställt med undervisningen.

De nordiska Frankrikefarnas konstverk bär tydliga spår av den unge läromästaren. Till exempel Elin Danielsons *Potatisupptagarna* påminner om och är i klass med Bastien-Lepages tavla *Höstkörd* som visades på Parissalongen 1879. Horisonten ligger högt uppe, de stora fälten dominerar och två personer är i blickpunkten. Det jordnära, det aktiva bondelivet lyfts fram.

I Finland fick Elin Danielson hård kritik för sin nya målarstil. *Helsingfors Dagblad* skrev att hennes verk var ”passabelt skolarbete utan kraft och självständighet”. Naturalismen med dess färg- och ljus teknik stred mot den dåtida finländska konstens inkörda ideal lånade av den tyska romantiken och idealismen. Elin och de andra målarsystrarna hamnade i skottlinjen hemma.

Sommaren 1885 hölls en utställning i Helsingfors med anledning av det ryska kejsarparets besök. Många finländska konstnärer och verk från flera epoker ställdes ut. Konstkritikerna Eliel Aspelin och Axel Berndtson hade ingenting gott att säga om målarsystrarnas stilgrepp. De talade om ”oförskämda målade fruntimmer, som hade börjat angripa den finska konstens idealistiska, ursprungligen tyska tradition”.

* * *

Målarsystrarna lät sig inte nedslås utan åkte på nytt till Paris för att lära sig mer och bli ännu säkrare. Ateljéstudierna i Paris kompletterades med friluftsmåleri på landsbygden, ofta i västra Frankrike. Konstläraren Jules Breton som kom från Bretagne uppmanade Amélie Lundahl och hennes norska konstnärskollega Kitty Kielland att söka sig till fiskestaden Douarnenez. Och Lundahl trivdes: ”Jag

kommer att måla *plein air* för alltid”, skrev hon till familjen i Finland.

Och snart kom de andra målarsystrarna efter.

I Douarnenez och Hôtel du Commerce bildades snabbt en nordisk konstnärskoloni. Här bodde man förmånligt och framför allt, man åt näringsrikt och billigt. Fiskarkvinnorna ställde gärna upp som modeller för att förtjäna en slant. Här på landet utanför storstaden Paris var det enklare för en kvinna att umgås med manliga konstnärer. I Paris bildades kotterier. Män och kvinnor umgicks och studerade



var för sig. Därför kunde till exempel Amélie Lundahl och Aukusti Uotila dela modeller i Bretagne och på det sättet halvera också den kostnaden.

På Kitty Kiellands tavla med ett skogsmotiv sitter Annie Ancker och målar bland träden. Med den tavlan deltog Kielland i Salongen år 1880. Till Lina Runeberg skrev hon:

Vi har här en stor personlighet, Jules Breton, jag är upprymd ... han är mycket vänlig mot oss ... han säger sig älska fröken Breslaus verk ... han



Elin Danielson-Gambogi: "Potatisupptagarna" (1893). Danielson kan ha inspirerats av sin lärare Jules Bastien-Lepages "Saison d'Octobre: Recolte des pommes de terre" (bilden på föregående sida), visad på Parissalongen 1879.

såg på några av mina studier och sa att jag hade talang ... det värmer mitt hjärta åtminstone för en tid.

Jules Breton gav råd och kommentarer till alla de artister som målade i Douarneneztrakten. Sommaren 1881 målade Maria Wiik och Helena Wester-

marck i Bretagne, likaså Helene Schjerfbeck och Ada Thilén. Wiik och Schjerfbeck stannade kvar efter sommaren, medan Westermarck och Thilén åkte till Finland och Hangö udd för att prova sina nya kunskaper i friluftsmålning. Efter ett år var de tillbaka i Bretagne.

Hit sökte sig också Walter Runeberg, August Hagborg, August Strindberg och Ville Wallgren.

På kvällarna diskuterades konst- och litteraturfrågor. De finländska konstnärerna gav Jules Breton en text av Johan Ludvig Runeberg som nyligen hade översatts till franska. Och Walter Runeberg fick i sin tur Bretons nya diktsamling, *Jeanne*.

Den tilltalande Bretagnemiljön inspirerade de nordiska målarna till gedignalandskapsmålningar. För målarsystrarna blev framförallt porträtten av enkla kvinnor och barn i sina vardagssysslor framgångar. Greppet var snarare realistiskt än impressionistiskt. Syst-

rarna trivdes och kom de bretonska bönderna in på livet. Helene Schjerfbeck var glad över att ha hittat "en fantastisk gammal dam vars ansikte uttrycker en hel historia. Och därtill, om jag håller henne som modell till bristningsgränsen, såsom fallet ofta är, har hon fördelen att ha en tvillingsyster som liknar henne till fullkomlighet."

* * *

För den finländska konstutvecklingen blev målarsystemens Bretagneperiod stilbildande. Men till en början blåste det. Tavlan *Bror och syster* som Helene Schjerfbeck målade som 19-åring i Bretagne debatterades livligt. Hon fick skäll för att barnen på tavlan inte var vackra. De finländska konstkritikerna kunde inte acceptera att en kvinna tar "det fula" in i Salongerna.

Schjerfbeck skildrade de fattigas vardag på landsbygden i Frankrike utan sentimentalitet, mildrande ljus eller stämningseffekter. På den punkten avvek hon klart från Albert Edelfeldts *Ett barns likfärd* som han hade målat två år innan, år 1879.

Men kritikerna missade det enastående i Schjerfbecktavlan, nämligen sammanhållningen mellan syster och bror. Vi möter en ny värld som håller på att växa fram med balans mellan kvinnor och män, systrar och bröder. Den finska kvinnans rätt att rösta och ställa upp i val 25 år senare visar att Schjerfbeck och hennes systrar var framsynta och före sin tid. Impulsen föddes i deras konstverk. Flera av de argument som användes i kampen för kvinnans jämställdhet i Finland och Norden hämtades från Frankrike.

Helene Westermarck hörde till grundarna av Kvinnoförbundet Unionen. Hon recenserade Émile Zolas *Penningen* i *Finsk Tidskrift*, och tog sig 1881 till förorten Corbevoi för att höra Louise Michel, en av ledarna för Pariskommunen tio år tidigare:

Jag var ju vid denna tid mycket ungdomligt oerfaren och okunnig i allt som rörde politik och samhällsspörsmål, men hos mig måtte väl ha funnits något gryende intresse för sociala frågor, vilket ingivit mig lust att se och höra dessa kvinnliga politiska revolutionärer. På mötet såg jag Louise Michel på estraden omgiven av



Helene Schjerfbeck's "Bror och syster"
(1881)

en hel stab av både manliga och kvinnliga kommunister, bland vilka befann sig även senare kända och mycket omtalade Pauline Mink. – Däremot kände jag mig aldrig intresserad av sådana "sociala studier", som nordbor komma till Paris ofta göra genom att inte försumma att besöka de praktiska nattkaféerna eller offentliga ballokalerna – jag var mycket oerfaren likgiltig för sådana folk-livsstudier.

* * *

Hela sextio nordiska konstnärer målade och bodde

i Bretagne och Normandie under senare delen av 1800-talet. Hälften av dem var från Finland. Och av dem var flertalet konstnärer kvinnor i ung ålder. Franska konstvetare och konstkritiker ger de nordiska konstnärerna en eloge för deras integritet och öppna sinnelag. De gav de franska konstnärerna betydelsefulla impulser.

Hösten 2008 presenterade konstmuseet i Lille storstilat den nordiska konsten från 1870 till 1914. Ett hundratal verk hade plockats ur franska gömmor. Claude Monet, Paul Gauguin och Auguste Rodin hade ju intresserat sig för de kunniga konstnärerna "du grand nord", och det fick då fart på konstinköparna i Paris. Nu, hundra år senare, dammdes tavlorna av för utställningen *Échappées nordiques*. I sitt öppningsanförande sammanfattade kommissarie Annie Scottez-De Wambrechies de nordiska konstnärernas betydelse:

Utställningen visar hur rikt utbytet och kontakterna var mellan franska och nordiska konstnärer under denna period. Den vittnar om den viktiga roll de nordiska konstnärerna hade för den moderna konstutvecklingen. Vitaliteten och det spirituella greppet i den nordiska konsten förförde fransmännen och gör det än idag.

* * *

I *Svenska Familjejournalen* ingick i augusti 1883 en artikel av Georg Pauli om konstnärskolonierna i Frankrike. Konstnärerna bytte inte bara kontakter och tips om billig logi och levande modeller utan de stödde också varandra i försöken att måla ännu bättre. De klarade sig utmärkt på Parissalongen, bättre än deras franska kolleger, enligt Pauli. Artikeln var bildsatt med hans teckningar och skisser från Grez.

Vi äga i Sverige en konstakademi, vi äga ett stort antal konstnärer och vi hafva konstföreningar och konstutställningar; men något som motsvarar dessa i Frankrike så bekanta målarekolonier, det äga vi icke. För att blott nämna några av de viktigaste, så ligga i grannskapet af Fontainebleau byarna Barbizon, Marlotte och Grez, hvilka, så att säga, få sin prägel af den massa pitoreska figurer – målare på studieresa – som om somrarna slå ned sina bopålar derstädes. Ute i Bretagne och Normandie är nästan hvarje by vid hafvet – med undantag af de dyrare badorterna – äfvenledes förvandlad till målareresidens.

Bland de ofvan nämnda byarna äger Barbizon

redan sin konsthistoriska betydelse; derifrån utgick den rörelse, som helt och hållet omdanade Frankrikes moderna konst. Millet och Rousseau lefde nämligen der under mer än hälften af sitt lif. Men sedan dess har kolonien derstädes betydligt vanslägtats, och det händer numera mycket sällan, att någon derifrån tager en medalj på Salongen.

Detta är däremot fallet med målarekolonin i Grez, som på de sista åren svingat sig upp till anseende. Denna koloni består endast af skandinaver och engelsktalande nationer: engelsmän, skottar, irländare och amerikaner. Icke en enda fransk målare finnes i någon af byns tvänne pensionat.

* * *

När Strindbergs, Larssons, Löwstedt-Chadwicks, Nordströms, Paulis, Runebergs, Vallgrens och Bergh, Josephson, Kreuger, Osslund och andra bänkade sig runt bordet på pensionaten i Grez-sur-Loing gick det livat till. De gjorde upp med det in-



Kitty Kielland beslöt "att måla plein air för alltid". Här har hon avbildat sin kollega Annie Ancker i arbete i det fria. Tavlån är från 1880.



Elin Danielson-Gambogis "Vid havet" från 1904.

snöade kulturklimatet hemma i Sverige och Finland och utvecklade tillsammans ett nytt konstgrepp.

I deras arbeten var det realismen och sanningskravet som gällde. Liksom målarsystrarna beundrade de Jules Bastien-Lepage och hans förmåga att vara exakt i minsta lilla detalj trots det spontana intrycket. De följde hans exempel och undvek en krass naturalism genom att svepa in motivet i en grådämpad helhet. Floden Loing som flyter genom Grez täcker landskapet i tät dimma såväl på våren som på hösten. "Gråmåleriet" blev Grezkolonins varumärke.

Nils Kreuger målade Greztraktens stenhuggare och jordbrukare. I hans *L'Heure bleue* med hemvändande plöjare från år 1883 lyckas han med den gråa ljusstämningen stärka den sociala tendensen i tavlan.

Karl Nordström fångar på ett ypperligt sätt regnvädret och ett lätt vårljus i *Skogsgläntan* målad i Grez år 1882. Nordström fick såsom målarsystrarna mycket kritik på hemmaplan för sitt nya stilgrepp. Hans impressionistiska sätt att måla skuggor i blått väckte irritation. Richard Bergh beskrev i *Ord och Bild* 1897 hur Nordström fick kämpa för att bli accepterad också i Frankrike:

Gång på gång insände Nordström arbeten till salongen, men gång på gång blev han refuserad. Det hindrade honom ej att hårdnackat fortsätta sin väg framåt, logiskt, rakt på det föresatta målet. Han hörde till de lyckliga naturer, som måste följa sitt öga, han hade aldrig heller, som så många andra, lärt sig att använda andras. Dessutom var han en envis som äkta öbo. Mitt under dessa hans motgångar fick man höra, att Nordström gift sig och rest hem till sin ö. Han den medellöse, refuserade målaren, hade gift sig! Och man skakade sina kallkloka huvuden. Stor blev därför kamraternas överraskning, då de på salongen 1886 fingo se en skogsinteriör, signerad: Karl Nordström stråla på en av salongens hedersplatser mittemellan två officiella, högkyrkliga porträtt av Cabanel. Med en gång hade Nordström slagit igenom.

* * *

Det nya som lärdes ut i kolonierna gällde mycket mer än konsten. Socialism och krav på social rättvisa låg i tiden. Man hade nyligen firat hundraårsdagen av den franska revolutionen.

I Émile Zolas och Victor Hugos anda ville de nordiska konstnärerna i Grez inte bara förbättra

konsten utan hela samhället. Den drivande kraften var August Strindberg. Han samlade material för boken *Franska Bönder* och noterade all orätt han stötte på. Alla samhällsprojekt som kunde minska orättvisorna på landsbygden och i samhället intresserade honom.

Strindberg fick de flesta av vännerna kring bordet i Grez att följa med till kollektivet Familistère i norra Frankrike, där allt ägdes av alla och ingen styrde över någon. Lena Einhorn fångar entusiasmen i sin bok *Siri*:

”Just så skall man uppfostra barn!” utbrister han när han ser kollektivets barn leka. ”Lika för pojkar och flickor, ingen blind lydnad, inte vänja barnen att vara våra tjänare, vänskap mellan könen, flickorna leker med pojkarna istället för att sitta inne och stoppa herrarnas strumpor!” Och så tittar han kärleksfullt på Siri. ”Vi bygger en Familistère i Sverige, Siri, en artist- och litteratörsfamilistère! Och du blir fri från alla sysslor du hatar.” Så ler han: ”Siri, vi kommer att ha det så bra.”

Hur det sedan gick för Siri och Strindberg i Grez är en annan historia¹, men han var begeistrad av familistèren vid floden Oise i norra Frankrike, ett folkhem i miniatyr där frihet, jämlikhet, broderskap och allemansrätt gällde.

Industrimannen Jean-Baptiste André Godin hade nämligen på 1870-talet byggt en arbetsplats för sina arbetare med familjer, omkring 900 personer, som kombinerade boende, utbildning och rekreation. I anslutning till bostadshusen med lägenheter på två till tre rum fanns en stor gård med glastak. Här kunde småbarnen leka året runt, medan de något äldre gick i kollektivets barnkrubba och sedan förskola. Vem hade inte velat förverkliga något liknande?

* * *

De nordiska kulturpersonligheterna, både manliga och kvinnliga, kom genom kolonitillvaron i Frank-

rike att vara med om att bygga upp det moderna Norden. De förnyade konsten och bröt med dess gamla traditioner och skapade nya konstföreningar. I Storfurstendömet Finland gick målarsystrarna med i kvinnorörelsen och kämpade dessutom aktivt mot russifieringen. Våra konstnärer stod upp för jämlikhet, jämställdhet och sociala reformer.

När de nordiska konstnärerna återvände hade de mycket med sig i bagaget som behövdes i det nordiska samhällsbygget. Jules Bastien-Lepage betonade de lokala motivens betydelse för dem och uppmanade dem att söka upp sina egna källor:

Vill ni att jag skall vara rakt på sak? Nå då så, ni kan måla, men ni tittar allt för mycket på andras tavlor, i synnerhet mina. Men varifrån kommer ni? Från en by bra långt ifrån Paris? Ge er iväg och packa kappsäcken, köp dukar och färger och dra tillbaka till ert land. Måla ert hus, era träd, era jordbrukare, era borgare, sådana som de är, och kom med allt detta till Salongen nästa år. En artist som ingenstans hör hemma är värdelös. Tro mig, ge er iväg!

CHRISTIAN SUNDGREN

Skribenten har varit kulturråd i Paris 2007–2011, Grezstipendiat hösten 2011, och arbetar för närvarande på en bok om Ada Thilén. Är i år aktuell med boken Robert, Krupskaja och Sonja – små kuggar och stora i ryskt maktspel (Sahlgrens).

Litteratur:

Hanna Appelberg 1949: *Helene Schjerfbeck*, Gebers *Échappées nordiques, Maîtres scandinaves et finlandais en France 1870–1914*, utställningskatalog, Palais des Beaux Arts de Lille, Somogy, 2008

Lena Einhorn 2011: *Siri*, Nordstedts

Bo Lindwall 1993: *Konstnärskolonin i Grèz*, Wiken

Helena Westermarck 1941: *Mina levnadsminnen*, Söderström

Bo Wingren 1992: *Tillbaka till Normandie*, Carlsson Bokförlag

¹ Se artikel i *Ny Tid*, nr 19, 13.5.2012, www.nytid.fi

Eldsjälar, platser, samtal

En resa genom nordisk prosa

Jakobstad, sent sextital

Min modersmållärare hade pippi på Strindberg. Kanske var det där det började, min dragning till den svenska realismen.

Nej, vi tyckte inte om honom, magistern. Tobaksinpyrd och med dåliga nerver från kriget, som yttrade sig i koleriska utbrott och hånfull behandling av hackkycklingar i klassen – idag skulle han omedelbart avskedas för tjänstefel – försökte han lotsa oss genom uppsatsskrivningens blindskär och litteraturens dunkla historia.

Mest var det rikssvenskt och allra mest Strindberg. En hel termin höll vi på med Strindberg och *Mäster Olof* som vi motvilligt spelade upp i klassen inför magisterns upphetsade ansikte. Rabblade repliker vilkas genialitet han förgäves försökte få oss att inse. De blygaste grät. *He va reint usligt*.

Ändå. Det fanns en lidelse i min modersmållärares förhållande till den litteratur han försökte förmedla som var starkare än de pedagogiska missgreppen. Att det handlade om något som var viktigt – exakt vad visste vi inte – men att det var på riktigt. Att det handlade om existentiella frågor och det som var större än våra futtiga liv, men också hade beröring med det. Det brann en eld, i magisterns och i Strindbergs ögon.

Det var Sverige som gällde i vårt österbottniska lyceum då i slutet av sextitalet. Man blickade västerut. Världslitteraturen och den övriga nordiska litteraturen behandlades ytterst sparsamt för att inte tala om den finska. *Kalevala* och Lönnrot var på sin höjd namn, inte mer. Runeberg hade vi fått en ordentlig dos av i mellanskolan med ändlös utantillläsning ur *Fänrik Ståls sägner*.

Sett i backspegeln tedde sig den moderna finlandssvenska litteraturen avlägsen, grå och anemisk. Helsingfors var en stad långt borta. Något drag på parnassen kände åtminstone inte vi gymnasister i Jakobstads samlyceum av. Sextitalets revolter i den finlandssvenska litteraturen gick oss i stort sett obemärkt förbi. Vissa försigkomna läste kanske Marianne Alopeaus, Claes Andersson, Christer Kihlman och Ulla-Lena Lundberg, vars böcker vittnade om en ny tid, en ny mera samhälls- och världstillvänd prosa. För min del kom den upptäckten i efterhand.

Svensk helyllerealism

Kanske var det min lantliga uppväxtmiljö som gjorde att jag länge dvaldes i en äldre realistisk prosa, sprungen ur den svenska jorden. När jag inte läskade min själ med dikter ur pappas bokhylla – Pär Lagerkvist, Nils Ferlin, Birger Sjöberg och Karin Boye – frossade jag i gripande berättelser om fattigdom och småfolkets kamp för ett bättre liv: Vilhelm Moberg, Ivar Lo-Johansson, Harry Martinson, Moa Martinson, Per Anders Fogelström, senare Tora Dahl, Kerstin Ekman och Sara Lidman. Och Göran Tunström. Mina läsutflykter förde mig också till större kulturer och författare: Dostojevskij, Solzjenitsyn, Steinbeck och Hemingway. Att läsa de svenska författarna var lite som att besöka kusiner, nästan som hemma och ändå lite annat. Här grundlades min bild av Sverige. Min barndoms Bullerbyn, Saltkråkan och Lönneberga hade fått nya fasetter.

Litteratur är också platser, geografi, mentala landskap. Det steniga Småland och de stora skogarna i Karl Oskars, Kristinas och de andra utvandrarnas Minnesota hos Moberg, Västerbottens inland

med sina myrar och hjortronland hos Lidman, industriarbetarslummen i sekelskiftets Norrköping där Moa Martinsons Mia växer upp, fattiggårdens kväljande lukter där sockenbarnet Martin/Harry bor med de gamla efter att ha auktionerats bort till lägst budande. Han som frös vid sin "barndoms härd" och senare kommer att öppna våra ögon för grästuvans och myrans värld och fånga vår belägenhet i rymdåldern som ingen annan. Och den tappra fabriksarbeterskan Emelie i Fogelströms Stockholmskildringar, vad jag älskade henne!

Idag samlar böckerna damm på min bokhylla, jag har inte läst dem på många år. Vågar jag, skulle jag bli besviken? De berättar om en förgången värld på en prosa som idag för den oinvidige kan te sig omständlig och förlegad. För mina barn, för IT-generationens här-och-nu-människor, misstänker jag att romanerna lika väl kunde utspela sig på månen. Ja, frågan är om inte den känns närmare och liksom mera modern än det Fattigsverige som målas upp i dessa berättelser. Ändå vill jag inte skiljas från dem (jo, en del av Ivar-Los böcker har jag fört bort). De förkroppsligar i all sin inbördes olikhet och skildring av utsatthet och ojämlikhet en solid humanism och tro på framsteget och människans livsvilja, att det finns mening och sammanhang i tillvaron trots allt. Och en kamp som betyder något. Den mödosamma vägen till den svenska välfärdsstaten utkämpas där mellan pärmarna. Tillkomna mot fonden av en omfattande samhällsförändring och trots sitt ofta mörka innehåll utstrålar de här böckerna en slags ljus svensk socialdemokratisk trygghet. Som är skenbar?

Kanske är det som Steve Sem-Sandberg skriver i en essä om den svenska prosan på 70-talet: "Det detaljerat återgivande realistiska idiomet överlagrar en samhällskritisk dimension och får en poetisk, till och med öppet sentimental diktning."¹ En litterär epok som snart övergår i något annat. Nyckelordet är förändring, hur allt det fasta förflyktigas, hur det moderna Sverige smärtsamt växer fram. Ivar-Lo, Moa och Harry Martinson, Vilhelm Moberg, Sara Lidman och de andra skildrar inte sin samtid, de

blickar bakåt, på ett samhälle som redan är försvunnet, har övergått i något annat.

Biskops Arnö, nordisk gemenskap

Kanske kan man se det så här: den svenska realistiska 1900-talsprosan ingår i ett samhällsbygge, reflekterar det och kastar sina bilder tillbaka. Romanförfattare och poeter läses och används, är "folkliga" på ett sätt som 2000-talets författare inte kan drömma om. Folkbildningstraditionen i Sverige är stark och litteraturen och författarna fungerar som vägvisare och spegelbilder på folkhögskolor, i studiecirkelar och i folkrörelsernas bildningsarbete ända in på 1980-talet.

I en sådan tradition ingår Biskops Arnö, där jag hade förmånen att arbeta som lärare under sent 70- och tidigt 80-tal. Där skapade en eldsjäl av annan kaliber än min gamla modersmållärare en litterär nordisk mötesplats som var och är unik. Åke Leander (1919–2003) personifierade själv den svenska samhällsutvecklingen och folkrörelsen. Han var bildningskonsulent och svensk lektor i USA innan han 1958 blev mångårig rektor för Nordens Folkhögskola Biskops Arnö och hans ledord var: "Viljan att vara människa som talar till människor". Kan låta pretentiöst, men noga besett var det just det som genomsyrade Åkes kulturella gärning: en djupt rotad demokratisk tro på den enskildas förmåga till reflektion och medverkan och på det lågmälda samtalets betydelse.

På den vackra ön i Mälaren har sedan 1960 ett otal nordiska författare, kritiker och litteraturälskare samlats till seminarier. På Biskops Arnö startades skrivarkurser som under en annan eldsjäl, skrivpedagogen Ingmar Lemhagens, ledning utvecklades till Nordens författarskola. Årliga debutantkurser har under flera decennier haft oskattbar betydelse för den nya nordiska litteraturen, kurser som nu är hotade på grund av ekonomisk åstramning, effektivitetstänkande och omorganisering inom Nordiska rådet.

*Armar om axlarna, ljusklädda
vänner, fnittra i sena kvällen
på gruset under kastanjerna
Det tar tid att lära sig något.*

1 Att skriva sin tid: nedslag i 80- och 90-talet. Norstedts 1993.

Alla kom de hit i något skede, författarna och kritikerna, och gästlärarna: Tua Forsström som i diktsamlingen *Snöleopard* (1987) tillägnar Biskops Arnö en dikt, Claes Andersson, Sven Holm från Danmark, islänningar, norrmän. Och den älskligt satiriske poeten Sandro Key-Åberg, som skrev scenprator och dikter om människor ”på livets tallrikskant” och vars varma röst jag ännu kan höra då han i biskopskökets dunkel läste sina dikter för andäktigt lyssnande medmänniskor. Det var laddade poesiaftnar, sitsar och ändlösa nattliga samtal. På alla nordiska språk.

Biskops Arnö blev också säte för grupper på fram-marsch, för uppror och nya kollektiva manifestationer. Nordiska kvinnolitteraturseminariet i början av 80-talet samlade kvinnliga författare och forskare från hela Norden, vilket bland annat gav upphov till arbetet med storverket *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* i fem band, utkommen 1993–2000, idag digitaliserad. Också nordiska barnlitteraturförfattare och illustratörer har haft en given mötesplats på ön.

Litterär aktivitet på en fysisk plats, en tradition förknippad med tvärnordiska samtal öga mot öga, alla dessa möten som utgjorde en egen nordisk litterär offentlighet, denna ”eftertankens följetong” – kanske är det den borgerliga offentlighetens sista manifestationer vi här fick uppleva... Något samfällt föddes, i en annan tidsanda än vår egen, präglad som den är av nätets polyfona monologer och blixtnabba virtuella gemenskap. Eller är också det skenbart? En förenklad idealisering?

Ensamhet i höghus och glesbygd

Ett hopp i den svenska prosan, några årtionden framåt.

Jag är i färd med att söka mig fram till ett nytt ämne för en bok, efter en rad studier i finlands-svensk litteratur. Något nordiskt. På bokmässan i Göteborg bevistar jag ett seminarium om den svenska 90-talsnovellen. Jag börjar läsa – och slås av något jag inte tidigare upplevt i den äldre svenska prosan: ett slags konstig alienation. Kontaktlöshet mellan människor. Isolering bakom fönster. Olust och handlingsförklamation, ambivalens. En påfal-

lande stark klyfta mellan individens eget konkreta livsrum och ett diffust samhälle där utanför. Som om det egna livet inte längre kan kontrolleras, som om personerna inte är tydliga för sig själva. Krafter bryter in som får rationaliteten att krackelera. Den moderna samtidsrealismen speglar ett välfärdssamhälle fjärran från den äldre prosans Fattigsverige, med vilsna människor som tycks må påfallande dåligt. Hur kan det komma sig?

Jag fortsätter läsa, romaner och noveller av Hans Gunnarsson, Johanna Nilsson, Jerker Virdborg, Ninni Holmqvist och andra. Och jag läser historiker och idéhistoriker, samhällsdebattörer och litteraturforskare för att försöka förstå. Och bilden av illamående förstärks. Jag inser att det inte bara är ett novellistiskt modefenomen, denna som Ola Larsmo kallat ”upplyst vakuumverklighet” i den svenska samtidsrealismen. Texterna reflekterar något djupare och större.

Steve Sem-Sandberg är inne på en orsak: folkhemsbygget, där tidigare generationer tagits i anspråk av historien i form av kollektiva projekt, har förvandlats till ökade klyftor och känsla av främlingskap. Det är de psykiska och sociala spåren av samhällsförändringarna, inte själva bygget, som intresserar många författare idag. Texter föds i efterklängen av ett folkhem i förfall, i en känsla av förlust men där man inte vet av vad. En diffus längtan efter något annat och mer vilar över många berättelser. Olust och förklamation. En melankoli, vars samhällseliga och historiska uttrycksformer idéhistorikern Karin Johannisson så lysande behandlar i sin bok *Melankoliska rum* (2009).

De melankoliska rummen i den svenska samtidslitteraturen är i många fall förorter med höghus där grannarna hör ljud från varann genom väggarna som tecken på liv. Dammsugarförsäljaren och de andra figurerna i Hans Gunnarssons novell ”Februari” förkroppsligar det som historieforskarna Henrik Berggren och Lars Trägårdh har spårat som svenskens djupast kända behov: individualismen och oberoendet, eller det som etnologen Karl-Olov Arnstberg kallar familistisk isolering. Välfärden gör interaktionen intresserelaterad i moderna storstadsområden, det sociala livet utarmas när människor

inte längre behöver samarbeta eller har några kollektiva förpliktelser där de bor. Riktningen mot det privata dominerar.

Ändå finns det en nyfikenhet och drift till social kontakt som författare som Hans Gunnarsson kan göra absurd humor eller Jerker Virdborg skapa kuslig stämning av. Där 1900-talets tidiga prosa kunde utspela sig i innerstan – tänk på Hjalmar Söderbergs Stockholm – har vi nu flyttat ut till förorterna, där ”vanligheten” laddas med betydelse. Och där landsbygden tidigare även i litteraturen var befolkad av allsköns människor och livsöden är det nu den utarmade glesbygden som levererar miljöer till den moderna prosan. Den svenska landsorten och glesbygden finns kvar i litteraturen ”som en sorts symboliskt automatläge, en spak att dra i för att mana fram en särskild, existentiell grundton” som kritikern Dan Jönsson uttrycker det (OOTAL 11/2002).

Men det är också en mental glesbygd vi ser skildrad, tomhet och avstånd mellan människor. Den kommersiellt hypade litteraturen rör sig i samma vatten. Tänk på hur populär glesbygden och utkantsområdena är i den svenska kriminallitteraturen, det är där hemskheter och våld utspelas, i Kiruna, på Öland eller i småstaden Ystad. Samma tendens ser vi i den nya finlandssvenska prosan, det är i det så kallade provinsiella vår tids berättelser utspelar sig.

Många svenska noveller skildrar tillstånd mera än en historia, vanligheten laddas med något oroande, är undanglidande, klaustrofobisk och ibland hotfull. Det vilar något oroande och obehagligt över den moderna kortprosan. Realismen skruvas mot det absurda och komiska som hos till exempel Hans Gunnarsson eller Jonas Karlsson; Dan Jönsson använder ordet ”folkhemssurrealism” för att karaktärisera denna nya estetik. Den traditionellt psykologiskt realistiska berättelsen rämnar och övergår i egendomliga tillstånd som tvingar läsaren att pröva sitt förhållningssätt till verklighet och normalitet. Och ett viktigt tema är paradoxalt nog språkets otillräcklighet som kommunikationsform. Kanske ligger den ”folkhemssurrealistiska” prosan närmare den modernistiska lyriken än sin litterära ”förfader”, den traditionellt realistiska pro-

san, trots sina yttre vardagliga markörer, funderar Jönsson. Det är också det som i många fall gör den nya prosan mera utmanande, språkligt spännande, menar jag.

För realismen blomstrar ju i den svenska och den övriga nordiska litteraturen. Den har bara antagit andra former och förstås ett annat innehåll än den tidigare 1900-talsprosan. Den beskriver livet här och nu, individualisering och singelliv, jobbiga familjerelationer, kropps fokusering och konsumism, livet i storstan och dess förorter eller i provinsen. Vi möter en värld som hänger samman på ett diffust och slumpartat sätt, civilisationskritiken är inte lika uttalad, men under den lilla, privata världen och bakom alla alienerade figurer anar jag ett starkt samhällsengagemang hos de nya prosaisterna. En lidelse för att gräva i det lilla rörelseutrymme som blivit den ”vanliga” människans. Och det smala kan bli både brett och djupt, det platt vardagliga stort och skälvande. Är inte Karl Ove Knausgårds språkliga borrhane i det egna jaget ett magnifikt exempel på just detta?

”Det postmoderna samhället” börjar vara ett uttjat begrepp. Inte desto mindre befinner vi oss i en ny tidsålder, där en ny samhällstyp har uppstått under de senaste 10–15 åren, hävdar den danske litteraturforskaren Mads Bunch.² Förenklat och schematiskt uttryckt: nyckelorden för det moderna samhället var nationalstat, kollektivism, stabilitet och stationaritet, medborgaren var arbetare och producent och kärnfamiljen dominerade, arbetsrelationerna var längre och stabila och kommunikationsformen analog. Det post- eller senmoderna samhället står däremot för globalisering, individualism, ombytlighet och mobilitet, medborgaren är konsument, arbetsrelationerna är ombytliga och ostabila, man lever i delade familjer eller singelliv och man kommunicerar digitalt. Uppenbart, javisst, men det intressanta är hur detta tematiseras i litteraturen. Inte som sociologiska rapporter utan som indirekt gestaltande berättelser. Och vilka konsekvenser allt detta får för vårt sätt att kommunicera överhuvudtaget.

2 *Samtidsbilleder. Realismen i yngre dansk litteratur 1994-2008*. Dansklærerforeningens Forlag 2009

Medan världen öppnar sig oändligt krymper livet till att handla om det egna jaget. Så kan jag tycka när jag botaniserar i den nordiska samtidslitteraturen under arbetet med min bok *Att jag vill nånting mer* (2011). Men det är förstås inte hela sanningen. Också i den norska, danska och finlandssvenska prosan möter jag mörka stråk. Böcker som indirekt speglar en ganska dyster tidsbild, tar fatt i samhällsliga och mentala tendenser och gör dem tydliga, skruvar till och ger dem kropp. Hans Gunnarsson, Johanna Nilsson och Jerker Virdborg i Sverige, Miika Nousiainen, Johanna Holmström och Kaj Korkea-aho i Finland, Jens Smærup Sørensen och Naja Marie Aidt i Danmark, Per Petterson, Carl Frode Tiller och Hanne Ørstavik i Norge – de är alla upptagna av hur jaget kan påverka sitt liv och skapa mening. Det är ett lika starkt bränsle för berättandet i det nya årtusendet som det var på Ivar Los, Moas och Mobergs tid.

Min tvärnordiska läsning övertygar mig om att visst ser prosan olika ut i de nordiska länderna, men det som drabbar människorna i dessa berättelser visar också hur mycket vi har gemensamt. De enkla lösningarnas tid är förbi, tilltron till samhället och framtiden har krackelerat och både förlamning och desperation kan anas mellan raderna. Men trots sina mörka teman har mycket av den nya nordiska prosan en språklig lyskraft och ett berättargrepp som gör den litterärt spännande och angelägen, rolig att läsa.

Här i denna irrande tid skapas nya berättelser – i våra nordiska samhällen där gamla strukturer slås sönder, där fysiska platser och gemenskaper ersätts av nätet och där litteraturen allt mer tycks marginaliseras till förmån för kommersiell underhållning. Men inte heller det är hela sanningen. Den nordiska prosan mår bättre än på länge. Och det tryckta ordet finns – ännu. Böckerna finns, att läsas och översättas. Men når de läsare, och är vi intresserade?

Det nordiska litterära samtalet har antagit nya former i interneteran. Recensioner och debatter förs allt mer på nätet i stället för i papperstidningarna, dagskritiken får allt kämpigare om utrymme

och kulturdebatterna förs inom nationella ramar och i nischade sammanhang. Kan vi ens drömma om en nordisk offentlighet? Där vi kan samlas, lyssna, ta del av varandras tankar och synsätt. På djupet. Där det finns tid och plats för eftertanke, men inte i något specialforum för invigda kolleger.

”Med internet försvann dagstidningarnas roll som organiserare av våra intellektuella liv”, skriver poeten och kritikern Tatjana Brandt i *Ny Tids* artikelserie om Norden (*Ny Tid* 19/2012). Ett fokus ersattes av ett flimmer, så kan man sett i backspegeln uppleva det (och kanske samtidigt glömma hur mycket som före interneteran aldrig fick komma till tals, hur smalt och monopoliserat kulturlivet också kunde vara). Men ändå, vill vi som Brandt gör greppa den nordiska kritikens villkor idag, blir bilden lätt en aning pessimistisk. Så mycket information, så många åsikter, gilla-knappar och kvalitetsstjärnor hela tiden – men vem lyssnar i detta flöde? Och hur mycket orkar vi bry oss om vad litteraturen och samhälls- och kulturdebatten handlar om i de andra nordiska länderna?

Brandt drömmer om starka nordiska digitaliserade ”tidningar” med skribenter som går i kritisk dialog med varandra och reflekterar kring varandras litteratur. Och ”som på allvar sovrar och sållar nätets vimmel och som förmår skapa tystnad kring sina samtal, koncentration, uppmärksamhet, opinion”.

Nätet både splittrar och förenar oss. ”I och med internet kastar vi loss från den borgerliga hamn som vi vant oss vid, vår föreställning om det privata transformeras, vår relation till arbete och hembygd förändras och vi söker skydd i nya täta sammanhang. I en period när man inte mer kan räkna med att ens närmaste människor i någon mening är givna, outbytbara, självklara är det tryggt att konkret se hela det nätverk som omger en”, skriver Brandt vidare och öppnar för ett intressant framtidsperspektiv:

Man behöver inte alls se det som ett långsamt förfall från en höjd i det episkt förflutna. Vi närmar oss kanske igen 1700-talets socialitet med sina självklara förväntningar på de andras blickar, behovet att bli sedd av en lite större krets för att det intima ska bli levande och verkligt. Kamarspelens stela matsalsmöblemang blir inaktuell rekvisita, snart blir kanske Ingmar Bergman lika obegriplig som hemmafruarna med sina va-

Norden som EU:s nödutgång

Under drygt fyrtio år har jag bevakat Norden och Finland. Då har jag alltid hävdad att det livligare debattklimatet i Sverige varit att föredra framom Finlands mer slutna. Ur något slags demokratiskt idealperspektiv och för att blicka ut över världen. Den tydligare blockpolitiken i höger och vänster, den liberala tidnings- och medietraditionen à la övriga Skandinavien och Västeuropa, närvaron av en mer oberoende intelligentia, drev under årtiondena efter kriget fram ett friare, lite hetsigare och mer oförsägbart offentligt samtal i Sverige. Det saknade jag länge under mina sammanlagt nio år som korrespondent bosatt i Finland. Idag är jag inte längre så säker på min sak. Något har förändrats.

Vad beträffar Finland handlar det om att nyhetsjournalistiken blivit djärvare, medie- och kulturlivet mindre betryckt, de öppenhjärtiga och skrivkunniga akademikerna fler, den politiska debatten i och kring

presidentslott och riksdag gränslösare. I Sverige däremot övergår debatterna på kultursidorna – en institution det finska Finland i stort sett varit utan – allt lättare i grälsjuka poseringar, verbala gängslagsmål och stelnade grimaser. Blockpolitiken i riksdagen har nått vägs ände, retoriken är trött, i all synnerhet som moderater och socialdemokrater båda drar kraftigt mot mitten.

Mot den bakgrunden, och med tanke på den allmänna internationaliseringen, kunde man tro att de två länderna glider varandra närmare och in i samma slags diskussionssfär. Men det är inte självklart. Jag fruktar att det går precis tvärtom. Detta trots att vi lever i en tid när demokratin och ekonomin inom EU skakar, när Ryssland trampar upp osäkra stigar, Arktis förändras som kulturgeografisk region. Då står vi, Sverige och Finland, i stort sett passiva. Folk inom politik och medier reagerar utifrån enbart

liumtabletter och tuperade hår. Ensamheten byter kostym och tabletterna har redan länge haft betryggande moderna namn. Men själens kompass låter inte lura sig. Det går alltid att känna igen sig själv.

Kanske kan litteraturen, som Sara Enholm Hielm uttrycker det efter sin läsning av Karl Ove Knausgårds *Min kamp* (Nya Argus 6–7/2012), ses ”som platsen där all vår längtan blir underbart uppfylld, där gränsen mellan författare och läsare upphävs, där vi kan dela vårt innersta med andra (mer intimt än *live*, obekymrat trolöst mot de närmaste)”.

Norrmannen Knausgård har visat det, andra nordiska författare kanske också. Formerna växlar, men vårt behov av ständigt nya berättelser finns kvar. För är det inte det som innerst driver oss? Inte bara att fortsätta läsa, utan också att söka oss till bokmässor, uppläsningar och författarträffar. För de platserna finns ju där, fler än någonsin. I marknadsvimlet är själen på ständig jakt.

ÅSA STENWALL-ALBJERG

Skribenten utkom senaste år med essäsamlingen Att jag vill nånting mer. Essäer om nordisk samtidsprosa (Schildts 2011).

nationella premisser. Nationalstatsegoismen tilltar. Istället borde vi i det läget läsa på mer om varandra, kika över granngränserna och knyta fastare nätverk.

Faran för en ny nationalistisk slutenhet i ett desorienterat Norden kan illustreras med ett par snabbskisser av några aktuella diskussioner.

* * *

De blodiga händelserna i Oslo förra sommaren och fallet Anders Behring Breivik kunde ha bjudit ett tillfälle att ta upp svåra ämnen i ömsesidiga meningsutbyten. Just för att de nordiska samhällena bär på så olika upplevelser då det gäller invandring, mångkultur, integration, terrorism, populism och nationalism kunde de ha berikat varandra. Så blev det inte. Allra minst i Sverige. Här utlöste Breiviks manifest, och dess tankemässiga köckenmöding med rötter i våldsromantik och antimuslimsk krigsideologi, istället en inåtvänd och inflammerad diskussion mellan två läger i riksmidierna, arrangerad efter en höger-vänsterskala. Den fylldes av beskyllningar, McCarthyistiska argument av *guilt by association*-typ, överdrifter och illvilliga tolkningar av motståndarna. På vänsterkanten gick s märkta *Aftonbladets* ledar- och kultursidor i bräschen. Breiviks tankevärld sades ha släktskap med det slags kulturkonservatism eller samtalston kring det mångkulturella samhället som i synnerhet tidskriften *Axess* och vissa borgerliga tankesmedjor vill främja i svensk debatt. Det finns ett ideologiskt "läckage" mellan kulturkonservatismen, via de främlingsfientliga Sverigedemokraterna, till Breiviks groteskerier, hette det. Den andra sidan beskyllde i gengäld *Aftonbladet* och andra vänsteraktörer för att förringa och relativisera Breiviks massmord genom att dra in honom som tillhygge i svensk diskussion. Och minsann, har vi inte sett "läckage" också från svensk moraliserande vänster i form av sympatier för Lenin och våldsteorier à la Baader-Meinhof? Jovisst. Så det så.

Miljön har förgiftats av skribenter som förr ändå var hyggligt artiga. Fiendskap blir drivkraften och inte tilltron till den demokratiska debattens nödvändighet och egenvärde. I svallvågorna runt Breivik har folk ur de här olika åsiktsghettona ock-

så rykt ihop om klasshatets berättigande eller om vilket läger som egentligen bär ansvar för dagens smutsiga diskussionsklimat. Enstaka vettiga inlägg förtar inte slutinttrycket: dagens svenska kultur- och mediesamtal i de stora allmänmedierna politiserar på tristaste vis, blir nyanslöst och narcissistiskt självbespeglade, förvandlar allt till metadiskussioner. Låt oss debattera debatterna och debattörerna.

En jämförelse med övriga Norden visar att det visst går att skilja på sak och person, på normala inrikespolitiska tvistigheter och på terroristen Anders Behring Breivik.

Att norsk offentlighet trampat försiktigare är ganska självklart. Visst har det gjorts analyser av massmördarens eventuella samband med Quislings fascism eller med gammal norskromantik kring medeltida hövdingekungar (till exempel historikern Hans Fredrik Dahl i *Dagbladet* 4.6.2012). Men inte ens Framstegspartiet, som haft Breivik som medlem, har utsatts för någon allmän anklagelse för ideologisk medskyldighet. En superkändis som visångaren Lillebjørn Nilsen, avskydd av Breivik och vars låt "Barn av Regnbuen" just därför blev populärare än någonsin, har berättat om hur han förr hade konflikter med framstegspartister som var uttalade rasister, men "idag har jag inga stora problem med det partiet" (*Dagens Nyheter* 22.7.2012). Under sommaren har såväl bruket av norska flaggan på offentliga byggnader som de östeuropeiska romerna i framför allt Osloområdet diskuterats häftigt. I båda fallen utan direkta ihopkopplingar med de nationalistiska eller främlingsfientliga syndromen kring Breivik.

Också i Danmark (med något undantag) och i Finland tycks man ha undvikit att lägga Breivik och massakern i Oslo som raster över egna, inhemska kultur- eller invandringspolitiska kontroverser. Kanske har tidigare Muhammedkarikatyrkriser och medicirkusen kring Sannfinländarna och Jussi Halla-aho, plus 1900-talets ännu kvardröjande erfarenheter av krig, hot, våld, medlöperi och motstånd, bidragit till att offentligheterna i Danmark och Finland, liksom i Norge, blir varsammare i skarpa allvarslägen. I Sverige har däremot många kultur- och ledarskribenter trots alla hårda och tvärsäkra ord sin oskuld kvar, som om inga gränser finns mellan blo-

digt allvar och debatt på lek. Så tycks det.

Min främsta poäng är dock inte att särstämpla Sverige, utan en annan: när den moderna politiska terrorn för första gången under efterkrigstiden slog till i Norden fanns ingen gemensam kontext utifrån vilken det inträffade togs om hand och diskuterades. Blott fyra nationella kulturella umgänges- och mediesfärer som alltför sällan vidrör och påverkar varandra. Det bådär illa.

* * *

Mönstret är i stort detsamma då det gäller EU och eurokriserna. Trots att alla – politiker, ekonomer, samhälls- och kulturdebattörer – hävdar att vi i Norden påverkas av krisen oavsett vilka formella bindningar till unioner och valutor länderna har, är det få som bryr sig om helheten. Ekonomiprofessorn Matti Virén satt i sakkunniggruppen som prövade argumenten inför Finlands inträde i EMU år 1999. Idag ser han självkritiskt på gruppens insats. Den ägnade sig för mycket åt Finlands euroduglighet: ”Vi borde ha funderat över i vilken grad hela Europa [...] var tillräckligt integrerat med tanke på en valutaunion.” (*Suomen Kuvalehti* 30/2012). Samma omdöme kan gälla svensk EU-diskussion. Visst fanns de som inför EMU-omröstningen 2003 klokt ifrågasatte projektet som helhet. En och annan oroas också idag för EU:s framtid, främst för att Europa faller tillbaka i ett vi-och-dom-tänkande, i motsättningar protestanter-katoliker, nord-syd och så vidare. Men den breda diskussionen har alltid handlat begränsat om vad som är bra eller dåligt för Sverige, ofta ur det evinnerligt tjugatiga partipolitiska höger-eller-vänster-perspektivet. För dagen tycks dock de flesta svenskar vara lyckliga över att majoriteten inte valde euron. Och vi kniper helst käft om utsikterna för vad *The Economist* skämtsamt kallat ”The Disunited states of Europe”.

Mot svensk lågmäldhet kontrasterar Finlands rabalder, delvis framtvingat av Timo Soinis politiska blåslampa. Finansminister Jutta Urpilainen uppträder beundransvärt kaxigt i Bryssel och gentemot låntagarna vid Medelhavet. Trots det kvarstår frågan: hur hög beredskap har Finlands opinioner för att haka på EU:s snabbmarsch mot en ökad finanspolitisk centralisering inom euroområdet?

Vad är allvar i antydningarna om förberedelser att eventuellt lämna euron, om sönderfallet kommer? När detta skrivs i augusti vet ingen. Så egentligen befinner sig Finland och Sverige i samma position: vart och ett av våra två små EU-länder står sig själv närmast, har få idéer om färdvägen framåt, ingen gemensam dagordning eller debatt om det åternationaliserade och splittrade Europa som skymtar. Det bådär illa. Återigen.

* * *

Ännu tydligare blir fjärheten nordiska grannar emellan om man tittar på Finlands och Sveriges sätt att ventilera försvarssamarbete utifrån den så kallade Stoltenberggruppens idéer om ökad integration. Ett av förslagen är en samlad nordisk övervakning av luftrummen över Natolandet Island, också med Sveriges och Finlands flygvapen. Finska regeringen tycks med på noterna, om Sverige ställer upp. I Sverige var detta sommaren 2012 en icke-fråga. Knappt en enda ledarredaktion (undantaget är väl *Svenska Dagbladet*), än mindre de annars så politiserade kulturskribenterna, har snuddat vid ämnet. Ej heller nyhetsredaktionerna. De skilda atmosfärer vi andas kändes också i juni när president Niinistö näpsade Rysslands gästande försvarsstabschef Nikolaj Makarov som varnat Finland för Natosamarbete och vädrat den gamla tanken om rysk-finska militärövningar. Sveriges statsledning hade just inget att säga om detta, trots att Makarov efter Helsingfors besökte också Stockholm. Fast, förstås, inga svenska nyhetsjournalister frågade om saken. Däremot väcktes kritik mot Stockholmsvisiten, bland annat i Sveriges riksdag, eftersom en del människorättsorganisationer utpekade den ryske ”skräckgeneralen” (*Aftonbladets* ordval) som misstänkt krigsförbrytare i Tjetjenien för en del år sedan. Så skiljaktiga är klimaten. För tredje gången: det bådär inte gott.

* * *

Någon kan avfärda oron som överdriven. Oförståelsen har legat som dimbankar över Bottniska viken eller Öresund och Svinesundsbron också tidigare i nordisk historia, med måttlig dramatik som följd. Och på vardagsplanet, mellan folk och näringar,

fortgår den stillsammare nordiska integrationen. Må så vara, men det finns ett avgörande skäl till varför oron idag är mer befogad än på många årtionden: när Europa nu skakas av kriser saknas vad som förr alltid lyste som en nödutgångsskylt i mörkret, nämligen just "Norden". Norden som reservplan, Norden som ett uppbyggligare mini-Europa och en verktygslåda för att i det mindre formatet snabbt hämta hjälp, medan vi väntar på att Det Stora Europa kommer undan tyngden av sina självförvållade problem. När Norden säkerhetspolitiskt klövs 1949 under kalla kriget uppfann vi ändå Nordiska Rådet. När de Gaulle i Frankrike på 1960-talet körde dåvarande EEC i stå tillkom Nordek som en plan B. Så fungerade Norden eller det nordiska samarbetet ofta förr, som ett provisorium i väntan på Europa.

Visserligen kan man invända att de nordiska projekten inte alltid resulterade i så mycket. Men kanske har de djupast aldrig varit ämnade att skapa eviga lösningar som alternativ till Europa. Det har snarare handlat om just "provisorier", om något slags nordiskt samvete som moralisk och politisk kompass till dess dimmorna kring Europa skingras.

Detta Norden är bortslarvat och glömt idag. Mediefolk och kulturarbetare svävar runt i andra föreställningsvärldar. En del politiker i huvudstäderna

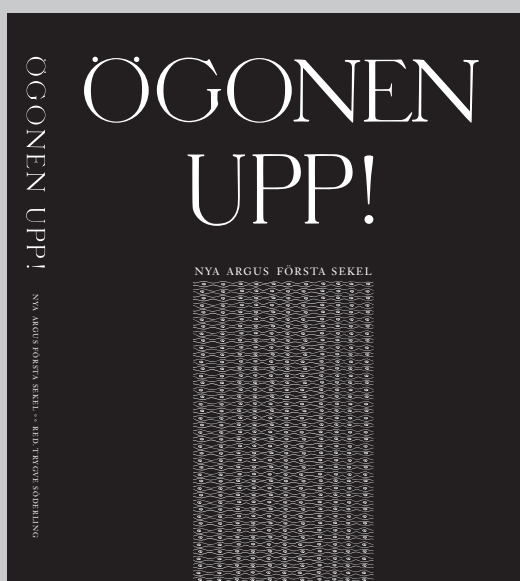
eller gränsregionerna vet ibland bättre, men gör ingen manifest politik av vad de vet. Unga generationer av nordbor tror sig vara helt globaliserade med New York och Thailand som viktigaste valfärds mål. De matas med att Europa eller EU är angelägnare än de nordiska regionerna.

De här synsätten är bedrägliga. Om EU haverar eller krånglar som ekonomisk union och demokratisk institution kryper Europa tillbaka in i gamla nationella skyddsrum. Vi som lever runt Östersjön och vid Nordatlantens nordöstliga kuster hamnar åter i kläm mellan Ryssland, Tyskland och Storbritannien som på sedvanligt vis är tätt knutet till USA. Plus ett ambitiöst Kina som jagar inflytande västerut och på Arktis.

Till det tragiska i ett sådant scenario hör vetskapen om hur få visioner vi då har om framtiden för vårt eget hörn av världen. Just därför behövs ett nytt samlat Nordenbegrepp och ett modernt nordeuropeiskt medvetande utifrån 2010-talets villkor. Här ligger ett akut jobb och väntar på många av oss.

BENGT LINDROTH

Skribenten är i år aktuell med boken Härlig är Norden. En reporters uppenbarelser (Carlssons förlag 2012).



I Nya Argus historik *Ögonen upp!*, som utkom 2011, kartlägger Kristian Donner, Michel Ekman, Barbro Enckell-Grimm, Stefan Nygård, Tom Sandlund, Trygve Söderling, Klaus Törnudd, Thomas Warburton och Bernt Österman centrala aspekter på tidskriftens första sekel. I boken ingår också ett urval omtryckta artiklar av tidigare argonauter: Guss Mattsson, Gunnar Castrén, Hagar Olsson, Eirik Hornborg, Jan-Magnus Jansson, Erik Allardt och Georg Henrik von Wright.

Boken kan läsas gratis på nätet (se Nya Argus sajt) eller beställas från redaktionen till priset 20 euro. Den ingår som bonus vid ny helårsprenumeration.

Åland, svenskan och Sverige

– några noteringar om ett gränsland

”Hördu, det där får du ta med nån annan.”

Damen i kassan låter bestämd. Kunden har ställt en fråga om menyn på finska, och det språket behärskar hon inte. ”Nån annan” syns visserligen inte till, kassatanten är ensam i kafeterian på M/S Viggen som just lagt ut från Osnäs i helfinska Gustavs (Vuosnainen och Kustavi på det lokala språket). M/S Viggens destination är emellertid Åva i Brändö kommun, den östligaste ändan av det enspråkigt svenskspråkiga landskapet Åland.

Landskapet Åland är också kassatantens arbetsgivare och en konsekvens av enspråkigheten är att landskapet av sina anställda inte kan fordra, kräva eller ens önska kunskaper i finska. Följaktligen kan man som finskspråkig turist i öriket heller inte räkna med att bli förstådd då man slår 112 efter att ha råkat ut för en olycka. Det kan man förvisso inte som svenskspråkig i Helsingfors heller men då har man i alla fall lagen på sin sida när man kräver kommunikation på sitt modersmål.

Den åländska självstyrelsen är ursprungligen designad som ett språkskydd och initierades av Nationernas förbund i början av tjugotalet. Systemet var en kompromiss mellan Finlands krav på suveränitet över öriket, den åländska folkmajoritetens dokumenterade krav på att införlivas med Sverige och den svenska statens rädsla för Ålands strategiska betydelse vid väpnade konflikter i Östersjön (Åland beskrevs som en pistol riktad mot Stockholm). Resultatet av kompromissen blev finländsk överhöghet, åländsk autonomi och språkskydd samt stärkta garantier för öarnas neutralisering och demilitarisering.

Sedan dess har systemet modifierats och utvecklats genom, ofta långdragna, förhandlingar mellan

finska staten och landskapet Åland. Självstyrelsen kan varken utökas eller beskäras såvida inte Ålands lagting och Finlands riksdag är överens.

Geografiskt sett är Åland otvetydigt ett gränsland där det ligger mitt mellan Mälardalen och Trängsel-finland. Och också utan självstyrelsen skulle Åland vara ett språkligt och kulturellt gränsland. Kanske en av Svenskfinlands svenskaste bygder? Kanske en vanlig, ganska avfolkad och perifer del av Sverige, sorgligt sidsteppad i *Nils Holgerssons underbara resa*. Det är bara spekulationer förstås – Åland måste förstås utifrån de förutsättningar självstyrelsen innebär. Det är till exempel inte nödvändigtvis så att Åland varit svenskare som en vanlig del av Sverige – i dag är det lättare för finländare att förvärva fast egendom eller starta företag i Sverige än på Åland. Jag skall här försöka beskriva Åland som ett mikrosamhälle i gränslandet mellan Sverige och Finland samt landskapets gradvisa frigörelse från Finland.

Jag gör vissa generaliseringar och förenklingar: med Finland avser jag alltså Finland exklusive Åland. Med Svenskfinland avser jag Svenskfinland exklusive Åland. Ålänningarna har jag försökt koka ner till en tämligen homogen entitet – väl medveten om det generellt problematiska i detta.

Kort och gott kan man säga att Åland är ekonomiskt och politiskt orienterat mot Finland, men kulturellt vänt mot Sverige samt att detta ger upphov till vissa slitningar och dilemman som påverkar samhällsutvecklingen.

Den politiska orienteringen mot Finland är självklar eftersom Åland trots allt är en del av just den nationen. Den ekonomiska orienteringen mot Fin-

land är en följd av den politiska; av handelshinder och annan reglering som gjort handel med Finland lönsammare eller enklare. Den kulturella orienteringen mot Sverige manifesteras kanske framför allt av att det är där cirka 80 procent av de åländska ungdomarna studerar. Ålänningarna tittar också mestadels på svensk teve och naturligtvis surfar ålänningarna i högre grad på svenska internetforum än på finska, läser svenska dagstidningar på nätet, dejtar på svenska dejtingsajter och så vidare. Den svenska populärkulturen är dominant och att många – tiotals – inflyttade rikssvenska journalister bemannar de två tidningarnas och radions redaktioner påverkar naturligtvis också det kulturella klimatet. Konsekvenserna för den åländska vardagen är förvånansvärt konkreta.

Att studenterna vid Ålands lyceum presterar så dåligt i studentexamen beror exempelvis mer än något annat på att inte ens tio laudatur öppnar dörarna till någon svensk högskola. Provet skriver många för all del i alla fall, men nervositeten tilltar på riktigt först då det är dags för svenska högskoleprovet – om man inte läst upp sitt kursmedeltal till en betryggande nivå. Av de kanske hundra studenter som utexamineras med vita mössor varje vår har ungefär hälften tagit så kallad gymnasieexamen, vilket innebär att man inte skrivit studentexamensproven.

Det intressanta är att den kulturella vändningen mot Sverige blivit möjlig först under den senare delen av självstyrelsens historia. Att internet är ungt vet alla. Men det är bara i några decennier som studenterna kunnat söka sig till Sverige – en medelålders ålänning har i typfallet studerat vid Åbo Akademi. Och beträffande den svenska teven var återutsändningen en konfliktfråga under flera år, ännu 1964 vägrade kommunikationsministeriet landskapet tillstånd att på egen bekostnad återutsända svenska teveprogram och först 1985 blev det möjligt att se svensk teve i den östra skärgården.

Just tevediets kulturella betydelse är svår att underskatta, speciellt med tanke på hur många timmar ålänningarna, som andra västerlänningar, spenderar med fjärrkontrollen i näven. Följaktligen vet ålänningar i allmänhet mycket väl att det svenska centerpartiets ledare heter Annie Lööf medan hennes finska kollega Juha Sipilä kanske inte är

så välkänd. Via svenska (teve)nyheter har man sett många inslag om deprimerade Saabanställda i Trollhättan medan Nokiafolket i Salo förblivit utan ansikten. Att Åland i praktiken berörs mycket mer av vad Sipilä säger i oppositionen i Helsingfors än vad Lööf säger som minister i Stockholm är en paradox. Och medan konkursboet Saabs dödskamp på sin höjd borde väcka nostalgiska känslor hos ålänningarna har Nokias kräftgång både direkt och indirekt åderlåtitt den finska statens kassa och därmed i förlängningen Ålands (ekonomiskt är självstyrelsen bunden till Finland genom den så kallade klumpsumman som är Ålands fastslagna andel av den finska statens intäkter).

Allt detta till trots går det ändå inte att säga att Åland kulturellt sett hör till Sverige. Det finns ett band till finlandssvenskheten som kanske ges ett allt mindre offentligt intresse men som tvivelsutan existerar. Den åländska litteraturen – om man vill tala om en sådan – är intimt sammankopplad med den finlandssvenska: åländska författare publicerar sig i regel på finlandssvenska förlag och finner sin plats i ett finlandssvenskt litterärt rum. Stora delar av föreningslivet med allt vad det innebär av frivilliga brandkårer och idrotts- och musikföreningar upprätthåller ännu kontakter österut, liksom de tusentals ålänningar som har släkt på olika håll i Svenskfinland. Samtidigt odlas på sant populistiskt manér en misstro mot finlandssvenskarnas förmåga eller vilja att stå upp för svenskan i Finland. Man kan nog tala om ett ökande ointresse för relationen till Svenskfinland. (Ett ointresse som visserligen är ömsesidigt. Hur annars ska man förklara att både *Hufvudstadsbladet* och Yle dragit in sina fasta Ålandsredaktörer under 2000-talet?)

Misstänksamheten mot finlandssvenskarna gäller framförallt den kategori som anses vara hukare, som slentrianmässigt byter till finska både hos läkaren och i butiken och som villigt utforskar tvåspråkiga lösningar eller vill verka resonabla, men som enligt en populär åländsk analys kompromissar bort sitt språk, bit för bit. Till exempel på *Tidningen Ålands* diskussionsforum får (Helsingfors)finlandssvensken ofta spela förrädarens otacksamma roll. I den främlingsfientliga eller populistiska retoriken är det emellertid förfinskningen som är den stora hotbilden (jämförbar med islamiseringen bland eu-

ropeiska högerextremister). Det finns en tunn linje mellan vad som är ett legitimt försvar av språkliga rättigheter – som att finska staten de facto bryter mot lagen varje gång en promemoria, ett meddelande, en förfrågan skickas till ålänningar eller åländska myndigheter på något annat språk än svenska – och vad som kunde kallas språkrasism. Ibland blir det finska språket en symbol för allahanda ondska och många gånger går det inte att hitta något juridiskt stöd för bröstitonerna. Ett exempel: när min hustru sommarjobbade för Ålands radio hände det sig att hon per telefon intervjuade en finskspråkig forskare om homeopatiska preparat. Intervjun översattes naturligtvis i sin helhet men enligt kutym hördes den finska rösten på ett par ställen innan översättningen tog vid. Hade forskaren talat exempelvis engelska hade ingen reagerat men så paranoid kan inställningen till det finska språket vara på Åland att *Tidningen Ålands* mångåriga ledarskribent kände sig nödgad att påtala missförhållandet i ett ledarstick. Radions redaktionschef tog sig tid att lyssna igenom inslaget och kunde offentligt meddela att a) intervjun verkligen var översatt i sin helhet och b) att de enspråkigt finska ljudillustrationerna upptog sex sekunder av det fyra minuter långa inslaget.

I någon mening är ett samhälle alltid sin kultur och därför är det naturligt att landskapets kulturella orientering har konsekvenser för dess ekonomiska och politiska motiv. Den åländska politikerkåren är i allt väsentligt för att byråkratin och handelshindren mellan Sverige och Åland ska förenklas. Näringslivet säger inte heller nej till fler möjligheter. På det politiska planet vill man hålla de svenska universitetens dörrar öppna för åländska studerande – och ve den åländska regering som schabblar bort så mycket som en enda av de svenska tevekanaler som man nu ser gratis på Åland. Också inom andra områden är man intresserad av ett nära samarbete med grannen i väster – svenskspråkig specialistsjukvård, sjöfartsfrågor och så vidare. Tanken om en (åter)förening med Sverige dog inte heller 1921 utan har kastats fram vid upprepade tillfällen genom historien, senast för ett knappt år sedan av lagtingsledamoten Danne Sundman (som tidigare också motionerat om att Åland skulle övergå till

den svenska tidszonen). Nuförtiden är intresset för en fullständig återförening med Sverige ändå mycket svalt. Det *taxfree*-undantag som Åland profiterar på skulle antagligen försvinna i så fall och den generellt sett borgerliga åländska befolkningen (och näringslivet) skulle inte jubla åt den svenska skattebjörnens omfamningar – den kramar som bekant betydligt hårdare än den finska.

Då är självständighet ett alternativ som genom partiet Ålands framtid har en viss politisk uppbackning. Partiet har en tiondel av lagtingets ledamöter och självständighetstanken finner en viss sympati också utanför partiets led. På kort och medellång sikt nöjer sig ändå en stor majoritet med att utveckla självstyrelsen. På önskelistan finns en ny självstyrelselag och också ett övertagande av åtminstone delar av beskattningen. Också en sådan självstyrelseutveckling innebär att kontaktytorna mellan Mariehamn och Helsingfors minskar.

Indirekt har den kulturella orienteringen västerut effekt på de politiska kraven och på vilka incitament som finns för framtiden. Det är inte bara så att de flesta ålänningar studerar i Sverige utan också så att dessa studenter enligt statistiken är mer benägna att återvända till öriket efter avslutade studier. Dessa studenter har naturligtvis skapat sina nätverk i Sverige. De svenskutbildade juristerna, läkarna och byråkraterna vill att deras examina ska vara så kompatibla som möjligt med det åländska samhället och det innebär ofta att Åland är i behov av annan lagstiftning och andra rutiner än Finland. Det kan gälla såväl offentlig som privat sektor. Eftersom de svenska studenterna av naturliga orsaker inte förkovrat sig i det finska språket under studietiden ökar också incitamentet för den privata sektorn att styra verksamheten mot Sverige. Vilket de facto nu håller på att ske, enligt en utredning som presenterades i augusti 2012 av Åsub (Ålands statistik- och utredningsbyrå). Numera är importen från Sverige större än från Finland, vilket fick *Tidningen Ålands* chefredaktör Niklas Lampi att tala om en ”återförening light”. Hur många av de Sverige-åländska studenterna som återvänder till öriket i sällskap med en rikssvensk äkta hälft eller sambo finns inte statistik över. Men klart är att den svenska nettoinvandringen ökat de femton senaste åren medan den finländska minskat. Av de finländare som flyttar till Åland har

Högtryck

Jag är inte alls särskilt stolt över modersmålet, en plattysk dialekt som prackades på allmogen när statsmakten växte och diskurserna normerades. Det skulle gå mycket bättre att skriva bra och angeläget på till exempel dalmål eller jamska. Men i finlands-svenskan, både de bevarade uråldriga varianterna och det litterära högspråket, har jag alltid förnummit ett helt annat tryck. Jag växte upp pinsamt enspråkig, ett tillstånd jag delar med ganska få världsmedborgare. Andra språk fanns levande, men mest i form av klenoder och färdiga fraser. Pappa kunde ifrågasätta en överreaktion med att fråga *Bist du verrückt?* eller sjunga "Bä bä vita lamm" på finska (han tillbringade barndomen i Norrbotten). Engelskan fanns, och franskan, och ryskan. Men bara som citat och jag var i så väldigt hög grad obekymrat hemmahörig i övertygelsen om att det bara fanns ett språk och därmed bara en värld att jag fortfarande knappt har en aning om vad detta inneburit. Även om jag ständigt gör mitt bästa för att undkomma, till exempel i den tröstlösa strävan att skriva ett levande språk som inte fastnar i sina egna spår. Och även min upptagenhet med språkens inre (Bachtins heteroglossi) och yttre mångfald (mitt raka hat mot den universella grammatikens projekt att reducera all olikhet till västerländsk logik) utgår i mångt och mycket från en stark känsla av att ha blivit snuvad på mångspråkigheten genom att växa upp på fel ställe.

Tidigt kom svenska Finland med en lockelse om nånting annat, det där jag ovan beskrev som ett högre tryck. Inte hade Björling kunnat skapa en egen syntax om han varit stockholmare, inte hade Diktonius kunnat föra in musiken och kontrapunktiken i dikten på det sätt han gjorde. Och över alla andra Södergran.

uppskattningsvis 80 procent svenska som modersmål. Även om förfinskning är en hotbild som ibland målas upp i den åländska debatten torde försvenskning vara ett lika, om inte mer, sannolikt scenario.

FREDRIK SONCK

Att välja ett avsidesspråk fullt av arkaismer och egenartade satsfogningar (knappt påträffade nån annanstans) måste ha varit en förutsättning för att kunna utforska ett bortomnära kosmos.

Sen hamnade jag i Helsingfors för att jobba på *Ny Tid*. Svenskan var ett minoritetsspråk som inte alls säkert fungerade i yttrevärlden utanför Kabelfabriken. Och därför måste också den journalistiska finlandssvenskan ha högburet, uppfinningsrikt huvud, som hos Trygve (Söderling) och Tapi (Tapani Ritamäki) och många fler. En mindre litteratur, med en term hämtad från Deleuze/Guattari, en som slåss för sin rätt att finnas till i varje liten detalj. Inte så mycket därför att det kanske på sikt föreligger en risk för utrotning. (Och det tror jag inte ett dugg på heller.) Snarare därför att själva marginaliseringen pressar fram ett mer aktivt förhållningssätt till själva det språkliga uttrycket – en variant av detta är förmodligen det preciosa i mer etablerad eller akademisk prosa: nånting högtidstalsformelartat i kontrast till *Ny Tid*-gängets innovationer och genvägar. Prudentligt eller slängigt, det handlar i grund och botten om samma ständiga uppmärksamhet på hur man säger det man säger. En kunskap som inte alls är lika utbredd eller respekterad innanför storsvenskheten. Den enspråkige är knockad av språklig självklarhet, och kan till och med ofta ställa sig spydig till den språkliga frågan om hur. Därför återvände jag språkligt stärkt från Helsingfors. Jag hade fått ta del av rikedom, kanske bäst sammanfattad av Annas (Rotkirch) mormor, uppvuxen i Viborg, som klagade en kväll när jag var på besök på landet: "Folk är så obildade numer. Förr kunde alla minst fyra språk." Men i det sammanhanget tänker jag att det är inte antalet som räknas, inte heller utrotningsrisken. Utan det är själva trängseln som skapar det ökade trycket, och därmed uttrycksfullheten. Nåt liknande hade jag kunnat hämta i norskans målström. Och hittade det i isländskan. Det riktigt höga språktrycket.

JOHN SWEDENMARK

John S. arbetade på Ny Tid i början av 90-talet och var doktorand i allmän lingvistik 1991–1997. Arbetar som översättare från isländska och andra språk sedan 1988 och utkom 2011 med textsamlingen Baklängesöversättning (Ariel Förlag).

Enkel biljett? Från Sverige till Finland med kärlek, längtan och vemod

En antologi med reflektioner över att som rikssvensk flytta till Finland kanske fyller ett visst behov. Det är inte den vanligaste vägen. Åtminstone sedan 1970-talet har den vanligaste migrationshistorien mellan de två grannländerna varit den om finländare som flyttat till Sverige. Utan att ha mer än en kvalificerad gissning på fötterna kan man konstatera att det är få sverigesvenskar som är nyfikna på vad en framtid i Finland kan innebära. I antologin *Enkel biljett? Från Sverige till Finland med kärlek, längtan och vemod* samlas texter av tolv olika skribenter som alla någon gång flyttat till Finland från Sverige.

Redaktörerna Josefin Almer och Ylva Larsdotter har vinnlagt sig om att hitta olika historier om flytten. Här finns de som har släkt i Finland, de som har stannat länge och de som redan flyttat tillbaka. Ändå verkar det finnas två material framför andra av vilka svenskimmigranternas erfarenheter är vävda. Ett av dem är intrycken. Dessa blir ofta på sin höjd halvljumma av förutsägbarhet. I texterna frodas piroger, senatstorg och tidsskillnader.

Det andra är det nödvändiga i att ta itu med fördomar. Det är svårt att förstå varför sverigesvenskarna inte verkar lita på att de kan skaffa sig egna bilder av Finland och enkelresan dit. Varför träffar föreställningar om storebrorssvensken sitt mål? Varför är det så kul att lyfta fram de lustiga idéerna om att känslor i Finland är något förbehållet bögar? Magnus Silfvenius-Öhman, programledare och radiojournalist, börjar med att rada upp en ganska heltäckande förteckning över svenska fördomar om finländare, för att senare konstatera att han hoppas kunna bidra med att vara rolig och lättsam i ett land där det finns för lite sådant. Det är svårt att inte slås av tanken att projektet om att övervinna de medtagna fördomarna också innebär att åka någonstans med de där föreställningarna i bagaget, hur roligt det än blev senare.

Miljöpartiledaren Maria Wetterstrand går grundligt politiskt tillväga med sin egen inställning till Finland. Hon konstaterar sin egen okunskap och berättar

om hur den gradvis ersattes med något annat när hon kom i närmare kontakt med landet. Genom hela texten är Finland ett kunskapsprojekt. Återigen ska fördomarna störtas ned i gruset. Vad innebär det att skylta med att man äntligen övervunnit sina fördomar? En lukt av duktighet smyger sig in.

Mina egna erfarenheter av att flytta till Finland ger inget svar på frågorna om varför fördomar måste vara ett allt överskuggande begrepp när svenskar löser in enkel biljett. Snarare väcks en undran över varför fördomar inte betraktas just som fördomar, utan istället som något mitt emellan dåliga samveten, personliga upplysningsprojekt och skämt.

För några av antologins medverkande skribenter blir Finlandsflytten en fråga om identitet, och i vissa fall identiteter. Ålands riksdagskvinna Elisabeth Nauclér bidrar med den bästa programförklaringen: hon ställer sig helt enkelt ovetande till den egna nationaliteten. Hon vet bara att hon inte är rikssvensk. Denna negativa teologi är något som skandinaviska medborgare i välfärdsstater kan kosta sig på, och det borde fler göra. Det finns få regioner i världen där samhällena är så likartade och mentaliteterna så öppet inställda mot grannländerna som i Skandinavien. Efter 50 år av fred, potäter och passunioner finns det väl ändå gott om möjligheter att lägga av sig nationalkaraktärerna. Josefin Almer beskriver lugnt hur den bekvämt sammanhangslösa rikssvenska medelklassen kan befinna sig på glid över Östersjön.

Identiteterna som skribenterna har att reflektera över verkar alla uppstå under ett mer eller mindre subtilt tryck från centrum eller majoriteten. Till skillnad från fördomsprojekten finns här något att se. Det kan handla om modersmålspolitik. Martin Karlssons fint vinklade betraktelse över hur flytten för honom handlar om att flytta från en region till en annan snarare än mellan två stater, handlar om avfolkning av hembygden. Finland verkar vara den utlösande faktorn. När flyttlasset går infinner sig inte bara tankar om identiteten. Det verkar också vara så att Finland som sådant inbjuder till identitetsbegreppet som sådant. För vissa medverkande handlar det om att som sverigefinsk ställas inför en avlägsen men ständigt närvarande horisont som plötsligt kommer mycket närmre. Men det verkar också som om Finland är ett framkallningsbad där den sverigesvenska, i Sverige osynliga, majoriteten plötsligt blir synlig, oavsett eventuella familje-

band. Det verkar finnas en bild av att Finland på ett särskilt sätt utövar det där minoritetiserande trycket. I Finland, tycks det när texterna som helhet ställs mot varandra, är det där med vem man är faktiskt en fråga att fundera på. I Sverige, bokstavligen å andra sidan, är den kolugna historien och det homogeniserade samhället en bidragande orsak till att alla är en del av majoriteten utan att veta om det. Josefin Almer upplever paradoxalt nog det här som befriande: att vara mindre i majoritet när man flyttar till Finland innebär färre självklarheter.

Mollstämningen är påfallande i boken som mest visar att det där med svenskt och finskt mycket riktigt kan vara ämnen för artiga samtal. Östen Wahlbecks statistik står för den enda egendomligheten. Parbildning visar sig vara den vanligaste anledningen till båtledes migration österut. Den manliga övervikten är påfallande. Vad är det fråga om här? Har den finländska manligheten svårt att hävda sig på den svenska parbildningsmarknaden? Statistiken kan naturligtvis inte ge något svar på sådana frågor utan får finna sig i att blott tala genom siffror. Kanske arbetar svenska män oftare med resande arbeten så att det finns fler kontaktytor till Finland. Kanske är det frågan om en eller annan fördom.

ERIK HALLSTENSSON

Enkel biljett? Från Sverige till Finland med kärlek, längtan och vemod. 2011. Ylva Larsdotter & Josefin Almer (red.). Söderströms

**VILL DU PRENUMERERA
PÅ NYA ARGUS?
ELLER ÖVERRASKA
DIN SAMHÄLLS- OCH
KULTURINTRESSERADE
VÄN MED EN GÅVA?**

*Nya Argus har tilldelats
det finlandssvenska
kulturtidskriftspriset för år
2012. Tidskriften har sedan
grundandet 1907 kommenterat
och debatterat aktuell forskning,
kultur och politik. Litteratur och
teater bevakas kontinuerligt.*

*En årsprenumeration
(10–12 nummer, varav två
dubbelnummer) kostar i höst 30
€ (300 kr). Nya Argus 170-sidiga
100-årshistorik fås på köpet som
prenumerantgåva!*

*Kontakta redaktionen på
nya.argus@kolumbus.fi eller
+358456713327. Det går också
bra att betala in årsavgiften
direkt (se s.2 för kontouppgifter).
Ange namn och adress i
meddelandefältet.*

